

מלחמה או לא מלחמה? זאת השאלה

אורי בר־יוסף ומוטי גלוסקה

מבוא

50 שנה לאחר מלחמת יום הכיפורים, דומה שהציווי התנ"כי העתיק לגבי שנת היובל תופס גם כעת:

וְסִפַּרְתָּ לְךָ שִׁבְעַת שָׁבָתוֹת שָׁנִים שִׁבְעַת שָׁנִים, שִׁבְעַת פְּעָמִים; וְהָיָה לְךָ יָמֵי שִׁבְעַת שָׁבָתוֹת הַשָּׁנִים, תִּשַׁע וְאַרְבָּעִים, שָׁנָה וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפָר תְּרוּעָה, בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי, בְּעֶשְׂוֹר, לַחֲדָשׁ; בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל אֲרָצְכֶם. וְקִדַּשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה, וְקִרְאתֶם דְּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל; יוֹבֵל הוּא תְהִיָּה לָכֶם. (ויקרא, כא, ח-י)

עולה אפוא השאלה: האם לא הגיעה העת לסיים את הדיון במלחמה זו? שהרי קו בר־לב כבר נפל מזמן, הקרב ב"חווה הסינית" נגמר, החרמון נכבש, ובמחדל המודיעין כבר דשנו עד לעייפה. מה שהיה במלחמה עצמה תם והותיר אחריו שכול, יגון וטראומה, שכנראה הולכים ומתפוגגים אף הם ככל שהולך ופוחת הדור.

ובכל זאת, אם יש דבר אחד שממשיך להיות משמעותי למציאות חיינו ונדמה שהפך לגזירת גורלנו, אלה הן התוצאות שיצרה מלחמת ששת הימים, אשר, בין השאר, הרתה גם את מלחמת יום הכיפורים. בפרספקטיבה היסטורית, המלחמה שפרצה ב-5 ביוני 1967

פרופ' אורי בר־יוסף, פרסם מאמרים אקדמאים ופרקים רבים בתחומי המודיעין, הביטחון הלאומי והסכסוך הישראלי-ערבי, ותשעה ספרים, מתוכם ארבעה עוסקים במלחמת יום הכיפורים: "הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה", "המלאך: אשרף מרואן, המוסד והפתעת מלחמת יום כיפור", "מלחמה משלו: חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים", ו"התאוששות: צה"ל במבחן מלחמת יום הכיפורים".
ד"ר מוטי גלוסקה, אל"מ, ניהל במשך כ-40 שנה משרד עורכי דין בתחום המשפט המסחרי והנדל"ן. עבודת הדוקטורט שלו עסקה בנושא "בין אגרנט לווינגרד, סוגיות ביישום המלצות של ועדות חקירה". מרצה בנושאי השיח הביטחוני בישראל ותהליכי קבלת החלטות.

ייצבה הכרה בינלאומית בגבולות ישראל של 4 ביוני ("הקו הירוק") בכך שהציבה דרישה מישראל לסגת מהשטחים שנכבשו בששת הימים לאותו קו ירוק ולסיים את הסכסוך. ההזדמנות שנוצרה בששת ימי המלחמה התממשה רק בגזרה אחת – סיני – ואף זאת רק אחרי מלחמה נוספת, "כבדת ימים, כבדת דמים" במילותיו של משה דיין, שר הביטחון, עוד במהלך הקרבות.

לאור המציאות בת-ימינו, שבה הכיבוש נמשך ואיתו גואה המחיר הביטחוני, הכלכלי, המוסרי והבינלאומי שאנו משלמים, ניתן להפיק לקחים, רלוונטיים ואקטואליים מן האירועים והתהליכים שקרו, ואלה שלא קרו, בין שתי המלחמות, בדגש על כישלון המאמצים לקדם פתרון מדיני שהיה יכול, אולי, לשים קץ לעימות הצבאי לפחות בין ישראל לבכירה שבמדינות ערב. ממש כשם שהיופי הוא בעינו של המתבונן, כך גם הלקחים יכולים להיות שנויים במחלוקת, עניין של פרשנות, שבדרך כלל קשורה להשקפת עולם כללית על מעמדה של ישראל "בקרב הגויים". ובכל זאת, מלחמת יום הכיפורים מראה לנו כי השאלה הקלאסית שהציג ההוגה הצבאי באזיל ה. לידל-הארט, "מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה?" רלוונטית לא רק לדרכי ניהול המלחמה, אלא גם לעשיית הסדרי שלום. הדיון במאמר זה מתנהל במישור ההיסטורי בניסיון לברר אם, לנוכח הנתונים שהיו בפני מקבלי ההחלטות בזמן אמת, הם קיבלו את ההחלטות הנכונות; שמא המדיניות שננקטה היתה חסרת היגיון? וספציפית יותר, האם לנוכח הערכת מצב, לפיה המצרים מורתעים ומבקשים להימנע ממלחמה בשל נחיתותם הצבאית, ראוי היה לעשות ויתורים טריטוריאליים, שנתפסו כמסכנים את ביטחונה של ישראל? ומכאן תישאל גם השאלה, האם הוויתורים שישראל נדרשה לבצע אכן סיכנו את ביטחונה?

השאלה אם ניתן היה למנוע את המלחמה עם מצרים בשנות ה-70 של המאה הקודמת, באמצעות משא ומתן מדיני ישיר או עקיף בין קהיר וירושלים לאחר מלחמת ששת הימים, זכתה כבר ללא מעט מחקרים. אין בכוונתנו כאן לתאר את מהלכי המשא ומתן או להציג מסמכים חדשים. לכן, לא ניכנס לפרטי שליחויות יארינג, תוכניות "רוג'רס" וכדומה. אלה תוארו כבר בפרוטרוט במחקרים השונים שאליהם אנו מתייחסים כאן. גם לא נעסוק בשאלה אם ניתן היה להגיע להסכם שלום עם מצרים לפני המלחמה, שכן התשובה על כך היא היפותטית וספקולטיבית לחלוטין.

לא כך הדבר ביחס לשאלת עצם הכניסה למשא ומתן, שהיא פונקציה של נכונות מטעם שני הצדדים להציג תנאים שיאפשרו את תחילתו. תנאי הסף המקוריים של ישראל נוסחו בסעיף 563 בהחלטת ממשלה ב-19 ביוני 1967, כפי שתפורט בהמשך, אך עברו שינויים דרמטיים אחרי כן. עמדותיה של מצרים הוצגו אף הן בצורות שונות, אם בפרסומים פומביים ואם במגעים דיפלומטיים חשאיים, וגם הן מוכרות כיום. לכן חשובה, לדעתנו, השאלה אם תנאי הסף שהציגו המצרים אפשרו לישראל להיכנס למשא ומתן, ולהפך.

פתיחת משא ומתן, כשהיא לעצמה, כנראה לא היתה יכולה למנוע מלחמה. לכן אנו מניחים שתי הנחות יסוד: הראשונה, לאור פערי העמדות בין הצדדים, הסיכוי להשיג הסדר חלקי היה גבוה יותר מאשר הסיכוי להשיג הסדר שלום כולל. הסדר חלקי שבמרכזו פתיחת תעלת סואץ לשיט היה, כפי שנראה בהמשך, מכווץ באופן דרמטי את אופציית המלחמה המצרית. ההנחה השנייה היא שאם בין אוקטובר 1972, שאז החליט סאדאת כי בלית ברירה הוא ייטול את הסיכון הכרוך במלחמה, לאוקטובר 1973, היה מתחיל משא ומתן – על הסדר חלקי או כולל – מצרים היתה נמנעת מיוזמה צבאית. אנו ערים לכך שגם היפותזה זו יכולה להיות שנויה במחלוקת אך נראה לנו שהיא מבוססת דיה.

הפרק הראשון במאמר מוקדש לסקירת המסד המחקרי הקיים בשאלת ההסדר והאחריות לכך שלא נפתח משא ומתן. הפרק השני והמרכזי בודק את ההתפתחויות בעמדות שני הצדדים מתום מלחמת ששת הימים ועד לקיץ 1973. במסגרת זאת אנו מתמקדים בארבעה אירועים:

- גיבוש תנאי ממשלת ישראל להסדר ומדיניות ההסדר המצרית בין יוני לנובמבר 1967, המועד שבו התקבלה החלטת מועצת הביטחון 242 שיצרה את המסגרת הבינלאומית המקובלת עד היום לסיום הסכסוך.
- הצורה שבה תפסו שני הצדדים את החלטה 242 כבסיס למשא ומתן.
- יוזמת ההסדר החלקי בפברואר 1971.
- יוזמת סאדאת להסדר כולל כפי שהוצגה בפני הנרי קיסינג'ר בפברואר 1973 ואשר אותה דחו מקבלי ההחלטות הישראליים, חרף מודעותם לכך שהולכים ונוצרים התנאים שבהם מצרים תצא למלחמה.

בסיכום נציג את מסקנותינו ביחס לשאלה אם ניתן היה למנוע מלחמה ומדוע היא לא נמנעה.

המסד המחקרי הקיים

הזדמנויות לפתוח במשא ומתן לפתרון הסכסוך בין מצרים לישראל התקיימו גם לפני מלחמת ששת הימים. תוך כדי מלחמת העצמאות ועם תומה אותתו המצרים על נכונותם לפתור את הסכסוך באמצעים מדיניים. לאחר מהפכת "הקצינים החופשיים" במצרים, ב־1952, קיימו הנשיא נאצר וראש הממשלה ושר החוץ, משה שרת, קשר איגרות שבמסגרתו הביעו המצרים רצון "בפתרון של שלום". ב־1964 יזמו גורמים מצריים קשר עם ראש המוסד, מאיר עמית, ובמהלך המגעים, שבמסגרתם הועלו הצעות שונות לצמצום רמת העוינות בין שתי המדינות, הועלתה גם הצעה מצרית לביקור של ראש המוסד בקהיר

ופגישה בינו לבין מנהיג מצרים.¹ כל המגעים האלה לא הבשילו למהלכים מעשיים, בראש ובראשונה כיוון שכל התקדמות לשלום באותן שנים היתה מותנית בוותורים טריטוריאליים ואחרים, שאותם ישראל לא היתה יכולה לקבל.

תוצאות מלחמת ששת הימים, ובמיוחד כיבוש חצי האי סיני והפגנת עליונותה הצבאית של ישראל, שינו מהותית את המצב. השינוי בא לידי ביטוי בהחלטה 242 של מועצת הביטחון, מנובמבר 1967, שבמרכזה עמדה הנוסחה "שטחים" (באנגלית) או "השטחים" (בצרפתית) תמורת שלום. משלב זה ואילך החלו מגעים דיפלומטיים של ממש בניסיון לקדם הסדר, אבל אלה לא נשאו פרי עד פרוץ מלחמת יום הכיפורים.

שאלת נכונותה של ישראל להתקדם לעבר מה שנתפס מאז הקמת המדינה כמשאת נפש לאומית – שלום עם הערבים – עמדה לראשונה במרכז דיון ציבורי סוער באביב 1970 סביב "שליחות גולדמן". סירובה של ראש הממשלה, גולדה מאיר, לאשר את ביקורו של נחום גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית, בקהיר, לפי הזמנתו של גמאל עבד א-נאצר, נשיא מצרים, עוררה סערה גדולה שנכרכו בה גם ההצגה "מלכת אמבטיה" ומכתב השמיניסטים. לא כך הדבר ביחס לשתי היוזמות המרכזיות האחרות שהעלו המצרים לאחר תום מלחמת ההתשה ומותו של נאצר בספטמבר 1970. הראשונה היתה יוזמת ההסדר החלקי שאותה העלה אנואר סאדאת, יורשו הטרי של נאצר, בפברואר 1971, ובמסגרתה כוחות צה"ל ייסוגו למרחק של כ-40 קילומטר מהתעלה, המצרים ידלדלו את כוחותיהם ממערב לה אך יציבו כוח שיטור קטן ממזרחה, התעלה תיפתח לשיט, וערי התעלה ישוקמו.

היוזמה השנייה היתה להסדר כולל. היא הוצגה בשיחות חשאיות בפני יועץ הנשיא לביטחון לאומי, הנרי קיסינג'ר, בפברואר 1973, על ידי יועצו של סאדאת לביטחון לאומי, חאפז איסמעיל. במסגרתה הציעו המצרים כי בתמורה לנסיגת צה"ל לגבול הבינלאומי יסתיים מצב המלחמה בין שתי המדינות, מצרים תכיר בחופש השיט של ישראל בתעלת סואץ ובמצרי טיראן, תסכים לפירוז חלקי של חצי האי סיני ותבצע ויתורים נוספים. נורמליזציה – יחסים דיפלומטיים, תיירות, יחסי מסחר וכדומה – תתאפשר רק לאחר שיושגו הסדרים דומים ביחס לגדה המערבית ולרמת הגולן.

הפרסומים הראשונים סביב השאלה אם ניתן היה למנוע את המלחמה התמקדו במכלול הניסיונות לקדם תהליך מדיני ובסוגיית ההסדר החלקי, ונטו לבקר את מדיניות ישראל מזווית פוליטית יותר מאשר מחקרית. כך, למשל, טען העיתונאי אמנון קפליוק כשנתיים לאחר המלחמה כי המחדל המרכזי שאותו לא חקרה ועדת אגרנט היה "מדיניות ממשלת גולדה מאיר, שמנעה יוזמות מדיניות רציניות כלפי העולם הערבי לפתרון הסכסוך במזרח התיכון, ביצירת המצב שהוביל למלחמה".² המחקרים הבאים היו מבוססים יותר. מרדכי גזית, מנכ"ל משרד ראש הממשלה בשנים שלפני המלחמה, טען כי התנאים המצריים למשא ומתן לא אפשרו לגולדה מאיר להיכנס לדיונים ולכן לא היתה כאן החמצת הזדמנות.³ שני אנשי

מפלגת העבודה, יוסי ביילין וגד יעקבי, גרסו אחרת. ביילין הציג תזה ולפיה, בשורש הקיפאון המדיני עמד עניינה של המפלגה בכלל ושל ראש הממשלה בפרט למנוע חיכוכים בין מרכיבי המפלגה, בעיקר בין אחדות העבודה בראשות סגן ראש הממשלה, יגאל אלון, לרשימת פועלי ישראל (רפ"י) בראשות שר הביטחון, משה דיין, ולכן ראשי המפלגה נמנעו מכל צעד מדיני משמעותי שהיה יכול לקדם הסדר.⁴ יעקבי הפה אף הוא על חטא בספר ששמו מבטא את גישתו, וגרס כי שורש המחלוקת היה במדיניותה של גולדה מאיר שהעדיפה לקחת את הסיכון הכרוך במלחמה כוללת על פני הסיכונים שהיו כרוכים בהסדרים חלקיים.⁵

המחקר האקדמי המפורט הראשון על הנושא, שגם ניתח את מגעי קיסנינג'ר עם חאפז איסמעיל, לא התפרסם כספר. שרון מנקוביץ טענה בעבודת M.A. שנעשתה באוניברסיטת חיפה, כי גולדה סירבה להיכנס באופן שיטתי למשא ומתן לשלום הן בשל שיקולים אסטרטגיים – ההערכה כי למצרים אין אופציה צבאית לכופף את ידה של ישראל לחזור לגבול הבינלאומי – והן בשל תפיסות עולם בעלות שורשים פסיכולוגיים עמוקים שהביאו לכך שהיריב הערבי נראה כדמון שעיונותו לישראל לא תשתנה לעולם. תפיסתם של דיין וגלילי, שני החברים הנוספים בקבינט המדיני-ביטחוני, היתה קצת פחות נוקשה אך גם הם התקשו להפנים, חרף עדויות ברורות לכך, שבמצרים חל שינוי של ממש המאפשר את סיום הסכסוך על בסיס החזרת הריבונות על סיני.⁶

הדיון באפשרות למנוע את המלחמה עלה מדרגה וזכה להד ציבורי נרחב עם פרסום ספרו של יגאל קיפניס, "1973: הדרך למלחמה", שבמרכזו יוזמת חאפז איסמעיל.⁷ קיפניס אמנם לא היה הראשון לדון ביוזמה זו ולהגיע למסקנה כי ישראל החמיצה הזדמנות למנוע את המלחמה,⁸ אבל בתיאור ההתפתחויות ובפרשנויות שנתן להן היו שלושה חידושים: האחד, קיסנינג'ר עמד להשיק לאחר הבחירות בישראל, שנועדו לסוף אוקטובר, יוזמה מדינית גדולה; השני, גולדה ודיין, שהיו מהיחידים בצמרת השישראלית שידעו על כך, העריכו כי הסיכוי שמצרים תפתח במלחמה דווקא ערב השקת תוכנית מדינית משמעותית הוא קטן ולכן התרשמו פחות מהדיעות המתריעות ערב המלחמה; והשלישי, שהם התחייבו לבית הלבן, בתמורה להרפיה בלחץ להתקדם להסדר שבמרכזו נסיגה לגבול הבינלאומי, כי ישראל לא תכה מכה מקדימה ולא תגייס את המילואים לפני שתיפתח האש.⁹

גילוייו של קיפניס בדבר אחריותו הגדולה של הדרג המדיני גם לכשל המודיעיני וגם לכבילת ידי צה"ל משכו, מטבע הדברים, תשומת לב ניכרת והתקבעו אצל רבים בשיח הציבורי על המלחמה כאמיתות ללא עוררין. דעתם של אחרים היתה נוחה פחות. חגי צורף, שהיה האחראי על התיעוד של ממשלת גולדה מאיר בארכיון המדינה, הבהיר כי לא מצא בכל החומר שנחשף אליו עדות משמעותית לכך שקיסנינג'ר עמד להשיק תוכנית מדינית גדולה אחרי הבחירות ושמודעות לתוכנית כזו השפיעה על הערכתם של גולדה ודיין את הסבירות למלחמה.¹⁰ קרייג דייגל, מקבילו האמריקאי של צורף לגבי מדיניות הנשיאים

ניקסון ופורד במזרח התיכון, לא מצא את התוכנית הזו גם בארכיונים האמריקאיים שעליהם הופקד.¹¹ שמעון גולן, איש מחלקת ההיסטוריה של צה"ל, ומי שביצע את המחקר המוסמך והמתועד ביותר על קבלת ההחלטות הצבאיות במלחמה, לא מצא בסיס לטענות קיפניס על התחייבויות שנתנו גולדה ודיין לקיסינג'ר בשאלת המכה המקדימה וגיוס המילואים.¹² בתגובה לטענת היסוד בספרו של קיפניס, לפיה ישראל החמיצה במהלך 1973 את ההזדמנות למנוע את המלחמה, קבעו חוקרים אחרים כי לא היתה כאן החמצה. מאיר בוימפלד, יואב גלבר וחגי צורף טענו, תוך שהם נסמכים על תיעוד מפורט, כי שורש הכשל להתקדם בתהליך היה במקום אחר: לא עמדתה הנחרצת של ישראל, שלא לסגת לגבול הבינלאומי בתמורה להכרה מצרית בזכות קיומה וסיום הסכסוך, אלא תביעתו החד-משמעית של סאדאת להתחייבות ישראלית לסגת מכל הטריטוריה המצרית הכבושה כתנאי לפתיחת המשא ומתן. תביעה זו, לטענתם, יצרה פער בלתי ניתן לגישור בין עמדות הצדדים, והאחראי לה היה מנהיג מצרים ולא מנהיגת ישראל.¹³

על טיעון זה ודומים לו כתב שמעון שמיר, חוקר מצרים שכיהן גם כשגריר בקהיר, כי הוא "חסר משמעות כל עוד לא נשאלת השאלה כיצד נוצר הפער ומי היה האחראי הראשי לקיומו". תשובתו של שמיר לכך היתה ברורה: ישראל היתה האחראית המרכזית לפער בכך שנקטה עמדה, לפיה לא תחזור לגבול 1967 עם מצרים, וזאת, "בניגוד לעמדת כל הקהילה הבינלאומית ועל יסוד טיעונים מפוקפקים מבחינת המשפט הבינלאומי".¹⁴

השאלה שאנו שואלים כאן דומה לשאלה שהעלה שמיר. אנו מתמקדים בתנאי הסף של ישראל ומצרים לפתיחת משא ומתן, ובוחנים עד כמה הם עלו בקנה אחד עם מתווה הנוסחה הבינלאומית ליישוב הסכסוך. על בסיס ניתוח זה אנו מגיעים, בסופו של דבר, למסקנות ברורות למדי ביחס לשאלה העומדת במרכז פרק זה: האם ניתן היה למנוע את המלחמה?

עמדות הפתיחה: ישראל ומצרים

הפעם הראשונה והיחידה שבה קיימה ממשלת ישראל דיון יסודי, שבסופו התקבלה החלטה על מתווה של הסדר מדיני כולל עם מדינות ערב, היתה מיד בתום מלחמת ששת הימים. במובן זה, דיוני הממשלה, שהחלו שלושה ימים לאחר תום המלחמה והסתיימו בקבלת החלטה ב-19 ביוני, הציבו הגדרה יחידה מסוגה של עמדות היסוד של ישראל בסוגיית ההסדר. הם התקיימו בצל זיכרון הנסיגה מסיני בעקבות מלחמת סיני – נסיגה שהותירה את ישראל בלי כל הסכמים, למעט הבנות על פירוז סיני וחופש שיט במצרי טיראן, אשר הופרו במהלך המשבר שקדם למלחמה. למשתתפים בדיון היה גם ברור כי ישראל עומדת "היום בפני לחץ עצום להחזיר אותנו לקווי שביתת הנשק",¹⁵ אלא שהפעם היה סיכוי להשיג הישגים בתמורה לכך. זאת, בעיקר מכיוון שבניגוד למלחמת סיני, שבו חִבְּרָה ישראל לצרפת ובריטניה במהלך שנתפס, כולל בעיני ארצות הברית, כתוקפנות ופגיעה בריבונות

המצרית, יוזמת המלחמה הישראלית ב־1967 נתפסה כמוצדקת לאור מהלכיה התוקפניים של מצרים במהלך המשבר שקדם לה.

ב־15 ביוני התכנסה ועדת שרים שתפקידה היה לנסח את עמדות ישראל בשורה של נושאים הנוגעים לעתיד השטחים שנכבשו במלחמה. הוועדה מנתה חמישה שרים: ראש הממשלה לוי אשכול, שר הביטחון משה דיין, שר החוץ אבא אבן, שר העבודה יגאל אלון, והשר ללא תיק מנחם בגין. הוועדה דנה, בין השאר, בשאלת ירושלים, בפתרונות לבעיית הפליטים ובסוגיית ההסדרים בגדה המערבית וברצועת עזה, ובעניינים אלה לא נוצרה הסכמה ולא גובש מתווה ברור לפתרון. לא כך בעניין חצי האי סיני ורמת הגולן. הנוסח שהציעה הוועדה ביחס להסדר עם מצרים, שאותו אימצה בסופו של דבר הממשלה, קבע:

ישראל מציעה כריתת חוזה שלום עם מצרים על בסיס הגבול הבינלאומי וצרכי הביטחון של ישראל. לפי הגבול הבינלאומי נמצאת רצועת עזה בשטח מדינת ישראל. חוזה השלום יחייב: (1) הבטחת חופש השיט במיצרי טיראן ובמפרץ שלמה; (2) הבטחת חופש השיט בתעלת סואץ; (3) הבטחת חופש הטיסה מעל מיצרי טיראן ומפרץ שלמה; (4) פירוז של חצי האי סיני.

עד לכריתת חוזה שלום עם מצרים תוסיף ישראל להחזיק בשטחים בהם היא

מחזיקה מאז 10 ביוני 1967.¹⁶

הממשלה אימצה החלטה דומה ביחס לחזרה לגבול הבינלאומי עם סוריה, גם כאן בתמורה להסדרי ביטחון שיבטיחו כי הצבא הסורי לא יוכל לאיים יותר על ישראל.

על פניו, החלטת הממשלה היתה ברורה, אבל שניים ממרכיביה המרכזיים נותרו עמומים. האחד היה מהות "חוזה השלום". שר המשטרה, אליהו ששון, שצבר ניסיון רב בדיונים על חתימת הסכמי שביתת הנשק ב־1949, סבר כי הדרישה להסכם שלום עם מצרים כתנאי לנסיגה אינה ריאלית. מצרים, להערכתו, לא תהיה מוכנה לחתום על הסכם כזה ולכן הוא הציע להסתפק בהסכם שיבטיח את דרישות הביטחון. אחרים, דוגמת השר ללא תיק, ישראל גלילי, גרסו כי יש לעמוד על הדרישה להסכם שלום. עם זאת, כאשר גלילי פירש את מהות הסכם השלום, הוא חזר על ארבעת מרכיבי הביטחון שנכללו בהצעת ועדת השרים בלי להציג תביעה נוספת מעבר לכך.¹⁷ לאורך כל הדיון, אף שר לא העלה דרישה ליחסים דיפלומטיים, יחסי כלכלה, סחר ותיירות כתנאי לנסיגה. גם כאשר אחד השרים העלה את שאלת החרם הערבי, נטה ראש הממשלה לבטל זאת והזכיר בהקשר זה את האמברגו הצרפתי על משלוחי נשק לישראל למרות יחסי השלום בין שתי המדינות. נראה, על כן, כי מבחינת שרי הממשלה, הנכונות לחזור לגבול הבינלאומי הותנתה רק בהסדרי ביטחון, בעוד שרכיבי הנורמליזציה נתפסו כחלום באספמיה וכלל לא עמדו על הפרק.

גם המתכונת בה יתנהל המשא ומתן, אם וכאשר ייפתח, לא עלתה לדיון. אף אחד מהשרים לא הציג דרישה להסכמה ערבית לניהול משא ומתן ישיר כתנאי לפתיחתו, והרושם הוא שלכל המשתתפים היה ברור שישראל מציגה את תנאיה להסדר בפני ארצות הברית כמי שתייצג אותה בצורה הטובה ביותר וכאמצעי לדחיית הלחצים לנסיגה מיידית. נראה, על כן, שבשלב זה השרים היו מוכנים לקבל כל הסדר שיענה על דרישות הביטחון כפי שהוצגו בהצעה ובלי חשיבות לדרך שבה יושג.

החלטות הממשלה, ובעיקר ההחלטות על הסכמה לנסיגה לגבול הבינלאומי עם מצרים וסוריה, נותרו תחת מעטה כבד של סודיות למשך שנים רבות. השאלה באיזו מידה מטרת ההצעה היתה להניח על השולחן את תנאי ישראל להסדר, או ליצור מעטפת שתאפשר לדחות לחצים בינלאומיים לנסיגה מיידית ללא תמורה הולמת, היא שאלה שבה עסקו כמה חוקרים.¹⁸ מעיון בפרוטוקולים של הדיונים עולה כי הדבר גם לא היה ברור במלואו למשתתפים. חלקם שם דגש על האפשרות שאם מצרים וסוריה יקבלו את התנאים, הם יחייבו חזרה לגבול הבינלאומי, בעוד אחרים הבליטו את תכליתה התכסיסית, קרי דחיית הלחצים. כך או כך, היה ברור לשרים שהעברת ההצעה לארצות הברית תיצור מחויבות ישראלית לעמדות שהוצגו בה, ומכיוון שמטרת הדיונים היתה לגבש הצעה שתועבר לאמריקאים, השאלה מה עמד מאחוריה נעשתה קריטית פחות.

בניגוד לישראל, שגיבשה מיד עם תום המלחמה תנאים סבירים להסדר מדיני, המצרים התקשו למצוא מענה לתוצאות המלחמה. עד מאי 1967, ולמרות הרטוריקה המתלהמת של הנשיא נאצר ודובריה מצרים אחרים, הקונפליקט הישראלי-ערבי תפס מקום נמוך יחסית בסדר היום המצרי. התבוסה במלחמה ואובדן חצי האי סיני הפכו את העימות עם ישראל לנושא מרכזי לא רק במדיניות החוץ והביטחון אלא גם בהוויית חיי היום-יום במצרים. בטווח הארוך, תוצאות המלחמה הנחיתו מכה אנושה על דוקטרינת הלאומיות הפאן-ערבית מבית מדרשו של נאצר, והניחו את היסודות לצמיחת זרמים חדשים המדגישים יסודות לאומיים ודתיים בעולם הערבי.¹⁹ בטווח הזמן המידי, בעייתה המרכזית של מצרים נהפכה להיות מה שהוגדר כ"סילוק תוצאות התוקפנות". על ההשפלה הלאומית הכרוכה בתבוסה הצבאית נוספו גם קשיים כלכליים כתוצאה מסגירת תעלת סואץ, צמצום התיירות, ואובדן הנפט של סיני, שחייבו סיוע ערבי ניכר. היערכות צה"ל על תעלת סואץ יצרה איום חמור על ערי התעלה ומרכזי התעשייה שם, והצורך לשקם את הצבא שאיבד את רוב ציודו במלחמה חייב את שעבוד הכלכלה לצורכי הביטחון. כל אלה הכתיבו התנהלות מצרית זהירה.

עד היום לא ברור אם ומתי העבירה ארצות הברית למצרים את ההצעה הישראלית להסדר. מחקרים מוקדמים הניחו שעשתה כך ושמצרים הגיבה בשלילה או לא הגיבה כלל.²⁰ מחקר עדכני יותר מראה כי ההצעה לא הועברה למצרים – ולכן גם לא נדחתה.²¹

לפיכך, הפעם הראשונה שבה מצרים הציגה מענה מגובש לשאלת ההתמודדות עם תוצאות ה"נאכסה" של יוני היתה באוגוסט 1967, עת התכנסה בח'רטום ועידת הליגה הערבית, כשבמרכזה השאלה כיצד להגיב לתוצאות המלחמה.

העמדה המצרית היתה זהירה. נאצר אמנם שילם מס שפתיים למחויבותו להמשך הקונפליקט ולפתרון הבעיה הפלסטינית, אבל גם דרבן את המלך חוסיין לנסות להגיע בתיווך אמריקאי, להסדר עם ישראל על פינוי הגדה המערבית.²² דוברים ערבים הדגישו בפרשנויותיהם כי תוצאות הוועידה שיקפו את ניצחון המתונים על "חזית הסירוב", וכי לצד שלילת הדיפלומטיה היה בהן גם חיוב: השגת הנסיגה באמצעים דיפלומטיים ולא צבאיים, נכונות אפשרית לשלום אבל לא שלום פורמלי; לא למשא ומתן ישיר אבל נכונות למשא ומתן באמצעות מתווך; ושלילת ההכרה בישראל דה יורה, אך השלמה עם קיומה כמדינה.²³ בתקשורת הישראלית ובזיכרון הישראלי הקיבוצי הובלטו החלטות הוועידה כמבטאות קו קיצוני: לא לשלום, לא למשא ומתן ולא להכרה, שנהפכו לסיסמת "שלושת הלאווים של ועידת ח'רטום". זאת, אף שפרוטוקול הדיונים הסודיים של הוועידה, ש"נחת" על שולחנם של מקבלי החלטות בישראל, נתן ביטוי "למידת נכונותם (של מנהיגי מדינות ערב, א.ב.י.) לווייתורים תמורת החזרת השטחים והכרזה על הפסקת מצב הלוחמה בישראל".²⁴ הקו התעמולתי השפיע גם על גורמים בתוך המערכת. שלמה גזית, ראש מחלקת המחקר של אמ"ן במלחמת ששת הימים, מתאם הפעולות בשטחים אחריה וראש אמ"ן מ-1974, כתב בזיכרונותיו, כי גם הוא התרשם מדיווחי התקשורת הישראלית שיד הקיצונים בוועידה היתה על העליונה. לימים, כאשר קרא פרשנויות זרות, הגיע למסקנה כי הרוח שנשבה מח'רטום היתה, למעשה, מתונה.²⁵

הפרשנות הישראלית להחלטות יצרה את המעטפת שבה החל הכרוסם בהחלטת הממשלה מ-19 ביוני. השינוי לא היה מיידני. ב-21 באוקטובר אמר שר החוץ, אבא אבן, למזכיר המדינה האמריקאי, דין ראסק, כי ישראל מוכנה לסגת לגבול הבינלאומי עם מצרים במסגרת הסדר עתידי.²⁶ אבל כמה ימים אחר כך, ב-30 באוקטובר, קיבלה הכנסת החלטה כי לאור העמדה הערבית – "שלושת הלאווים של ועידת ח'רטום" – ישראל תוסיף "לקיים במלואו את המצב כפי שנקבע בהסכמי הפסקת האש ותבצר את מעמדה בהתחשב עם הצרכים החיוניים של ביטחונה והתפתחותה".

באותו יום התקבלה בממשלה החלטה חשאית, שלא הועברה לארצות הברית, לפיה ההסדר עם מצרים וסוריה יושג על יסוד גבולות בטוחים.²⁷ ב-7 בנובמבר ישבה הממשלה פעם נוספת על המדוכה והחליטה כי "קביעת גבולות בטוחים ומוסכמים יכולה להיעשות רק במסגרת חווי שלום". השימוש במונח "בטוחים ומוסכמים" עיגן את הנסיגה מההסכמה המקורית לחזור "לגבול הבינלאומי" במסגרת ההסכם שיושג. על כך נוספה החלטה האומרת כי תפקידו של שליח האו"ם יהיה להביא את הצדדים לשולחן, אבל המשא ומתן

עצמו צריך להתנהל ביניהם ישירות.²⁸ בתוך זמן קצר גובתה החלטת הממשלה בקביעת עובדות בשטח – הקמת יישובים בגולן, בבקעת הירדן ובסיני, בשטחים שמהם ממשלת ישראל סברה כי לא תהיה נסיגה.²⁹

מהחלטת מועצת הביטחון 242 ועד ליוזמת רוג'רס השנייה

החלטת מועצת הביטחון 242, שהתקבלה ב־22 בנובמבר 1967, בתום מיקוח קשה בין ארצות הברית לברית המועצות, תאמה במידה לא קטנה את תנאי הסף של ישראל להסדר עם מצרים, כפי שנקבעו ב־19 ביוני 1967. תמצית ההחלטה כרכה את נסיגת ישראל "משטחים שנכבשו בעימות האחרון" ב"סיום הלחימה וכיבוד ההכרה בריבונותן ועצמאותן של מדינות האזור", "הבטחת חופש השיט בנתיבים בינלאומיים" ו"הבטחת ריבונותן ושלמותן של כל מדינות האזור, באמצעים הכוללים הקמת שטחים מפורזים". ההחלטה התייחסה גם לצורך לפתור את בעיית הפליטים.³⁰

שאלת המפתח בהחלטה נגעה להיקף הנסיגה. הפרשנות הישראלית קבעה כי הנוסח בשפה האנגלית שבו נאמר כי היא תהיה "משטחים" שנכבשו הוא הקובע. הפרשנות הערבית, ולא מעט מהפרשנויות הבינלאומיות, גרסו כי הנוסח בצרפתית, שבו נאמר שהנסיגה תהיה מ"השטחים", לצד ההתייחסות במבוא לכך "שרכישת טריטוריה בדרך של מלחמה היא פסולה", הם הקובעים ולכן על ישראל לסגת מכל השטחים שנכבשו. דין ראסק, מזכיר המדינה בממשל הנשיא ג'ונסון, קבע בזיכרונותיו כי הבדל הניסוחים היה מכוון ונועד לאפשר חילופי שטחים בין ישראל לגדה המערבית שיהפכו את הגבול להגיוני יותר עבור שני הצדדים.³¹ נראה כי גרסה זו, מצד מי שאינו חשוד בהטיה אנטי-ישראלית, משקפת בצורה הטובה ביותר את הכוונה שעמדה מאחורי הערפול הקונסטרוקטיבי שאפשר את הפשרה בין העמדה הסובייטית שדרשה נסיגה מיידית והסדרי ביטחון אחר כך, ובין העמדה האמריקאית שכרכה את הנסיגה במשא ומתן, הסדר מדיני וסידורי ביטחון.

במונחי כניסה למשא ומתן, החלטה 242 שרטטה את "מחיר השוק" להסכם. אמנם המיקוח על ממדי הנסיגה הישראלית בעיקר בגדה המערבית, עומק הפירוז בשטחים שמהם ייסוג צה"ל, מהות השלום ומרכיביו, והדרך שבה ינוהל המשא ומתן נותרו פתוחים, אבל המרכיב המרכזי של נסיגה בתמורה להכרה ולסיום מצב המלחמה נקבע. כדי לבחון עד כמה ניתן היה למנוע את המלחמה, יש לבדוק עד כמה התקרבו או התרחקו מצרים וישראל מתנאי פתיחת המשא ומתן כפי שגולמו בהחלטה 242.

סביר להניח, שאם ההחלטה היתה מתקבלת מיד לאחר סיום המלחמה ומצרים היתה מביעה נכונות ליישמה ככתבה וכלשוונה, ישראל לא היתה מערימה מכשולים בפני ההסדר שהיה ניתן לה את שדרשה בתמורה לנסיגה לגבול הבינלאומי. אבל בין אמצע יוני לאמצע נובמבר 1967 מקבלי ההחלטות בישראל גילו כי הלחץ הבינלאומי אינו נורא, וכי ארצות

הברית לא רק עומדת לצד ישראל באו"ם, אלא גם מוכנה לסייע לה במכירת מערכות לחימה. בהיעדר אופציה צבאית ערבית, נוצר מצב שבו עם האוכל בא התיאבון. תנאי הסדר שנתפסו כסבירים מיד לאחר המלחמה השתנו, כאמור, במהלך אוקטובר, וישראל עמדה עתה על שינוי בגבולות, משא ומתן ישיר וחתימה על חוזה שלום פורמלי, ובפועל דחתה את קבלת 242 כבסיס למשא ומתן. הביטוי לכך ניתן הן בהצהרות פומביות והן בסחבת דיפלומטית מול יוזמת התיווך של שליח האו"ם, גונאר יארינג, שמונה לנהל את התהליך המדיני על בסיס ההחלטה.

העמדה המצרית היתה חיובית יותר, אך גם כאן עם סייגים ובלשון כפולה: מחד גיסא, המצרים חזרו על הסיסמה "מה שנלקח בכוח יוחזר בכוח" ויזמו תקריות אש לאורך התעלה. מאידך גיסא, הם הודיעו על קבלת ההחלטה אבל בפרשנות משלהם, לפיה יישומה לא יוביל למשא ומתן ישיר ולא לסיום הקונפליקט. פרשנות זאת שללה הכרה רשמית ("דה יורה") בישראל, אך גרסה גם כי אין טעם להימנע מהכרה מעשית ("דה פקטו") כעולה מהחתימה על הסכמי שביתת הנשק בין שתי המדינות ב-1949, ומעצם נכונות מצרים לקבל את החלטה 242. מצמצום השלילה עלה החיוב, וחוקר מדיניות השלום המצרית, יורם מיטל, גרס כי העמדה המצרית החדשה שיקפה "שינוי אמיתי" והציגה נכונות לפתרון הסכסוך באמצעים של שלום.³²

במהלך 1968 המצרים הגמישו מעט את עמדותיהם בתגובה לניסיונות התיווך של שליח האו"ם, אך במרס 1969 הם פתחו במלחמת ההתשה שהלכה והסלימה. כניסתה של גולדה מאיר לתפקיד ראש הממשלה במקום לוי אשכול, שנפטר בפברואר 1969, בישרה על הקשחה בעמדות ישראל והרחיבה את הפער בין שני הצדדים.

ההסלמה במלחמת ההתשה וכניסתו לשלטון של ממשל ניקסון הביאו, בסוף 1969, ליוזמה אמריקאית להפסקת אש ולחידוש השיחות בחסות יארינג. היוזמה הוצגה בנאום פומבי של מזכיר המדינה, ויליאם רוג'רס, וכללה כמה נקודות מרכזיות: השיחות יתנהלו בחסות יארינג על פי הדגם של שיחות שביתת הנשק ב-1949; ישראל תיסוג משטחים שנכבשו ב-1967 תוך שינויי גבול מינימליים; ההסכם יסיים את מצב המלחמה ולא יתיר פעולות איבה; המשא ומתן יהיה על פירוז שטחים, אמצעים להבטחת חופש השיט וסידורי ביטחון בעזה; ויושג "הסדר צודק" לבעיית הפליטים הפלסטינים.³³

התגובה המצרית להצעה היתה פושרת, בין השאר כיוון שהיא לא דרשה מפורשות נסיגה ישראלית מרצועת עזה ומשארם א-שייח', והותירה שאלות אלה פתוחות למשא ומתן, ומשום שהיא נתפסה כניסיון להפריד בין הסכם ישראלי-מצרי להסכם כולל.³⁴ התגובה הישראלית היתה חריפה הרבה יותר, בראש ובראשונה כיוון שהיוזמה, שזכתה בכתבי העתים לכינוי "יוזמת רוג'רס הראשונה", לא תואמה עם ישראל ונחתה עליה בהפתעה. בהצהרת ממשלה נאמר כי "אם הצעות אלה יתבצעו, ביטחון ישראל והשלום יימצאו תחת

סכנה כבדה. ישראל לא תהיה קורבן של אף מדיניות מעצמתית, ותדחה כל ניסיון לכפות עליה פתרון כפוי". הנוסח הזה והתבטאותה של ראש הממשלה בריאיון ל"ניו יורק טיימס", לפיה קבלת התוכנית תהיה מעשה בגידה³⁵ העידו על המרחק הרב שעברה ממשלת ישראל מאז 19 ביוני 1967, עת הציגה נכונות לחזור לגבול הבינלאומי בתמורה להסדרי ביטחון. החודשים הבאים ראו הסלמה נוספת בממדי מלחמת ההתשה. כמות האבדות בשני הצדדים גדלה, חיל האוויר הישראלי החל לבצע תקיפות בעומק מצרים, וברית המועצות התערבה בקונפליקט ושיגרה כוחות להגן על מצרים מפני תקיפות חיל האוויר. הלחץ המצרי קיבל ביטוי בהגמשת עמדות. בפגישה עם מנהיג ברית המועצות, לאוניד ברוז'ניב, בקרמלין ב-11 ביולי 1970 אמר נאצר כי אינו מוכן לוותר על ירושלים, הגדה המערבית והגולן, אך מצרים "מוכנה לקבל הסדר שלום ולהכיר בזכות קיומה של ישראל למרות התנגדות ערבית, ולהתיר מעבר של אוניותיה בתעלת סואץ". עם זאת, הוא דרש כי קודם להסכמות אלה ישראל תיסוג מכל השטחים הכבושים ותכיר בזכויות הלאומיות הפלסטיניות.³⁶

עמדות אלה הוצגו במקביל לחידוש יוזמת רוג'רס להשגת הפסקת אש ולקידום תהליך מדיני, אך הפעם תוך ניהול מגעים עם ישראל. תגובתה הראשונית של ראש הממשלה ליוזמה היתה גם הפעם שלילית אך קידום מערך הטילים המצרי לעבר התעלה ואובדנם של חמישה מטוסי פנטום מפגיעות טילים בתקיפות מסוף יוני 1970, לצד ריבוי אבדות צה"ל במלחמת ההתשה, שהלכה ונתפסה בציבור הישראלי כמלחמה חסרת תכלית, המחישו הן את תלותה של ישראל בהמשך אספקת הנשק האמריקאי והן את הצורך לסיים את המלחמה. לקראת סוף יולי התברר כי מצרים, ירדן וברית המועצות נענו בחיוב ליוזמה, וכי המשך ההתנגדות לה יביא את ישראל לבידוד ולעימות עם בעלת בריתה המרכזית. על רקע זה, ולאחר קרב אווירי גדול שאותו יזם חיל האוויר, שבמהלכו הופלו כמה מטוסים סובייטיים ושלושה טייסים סובייטים נהרגו, הסכימה ממשלת ישראל לקבל את ההצעה תוך הבעת הסתייגויות לא מעטות ממנה. בעקבות החלטת הממשלה, פרשה ממנה מפלגת גח"ל בראשות מנחם בגין.³⁷

ההסכמה הישראלית הביאה להפסקת אש בתעלה החל מליל 7-8 באוגוסט, ואולם בתוך זמן קצר התברר כי המצרים הפרו את תנאיה כדי לקדם בחשאי את סוללות הטילים לתעלה. ישראל ניצלה את ההפרה המצרית כדי להודיע על אי-נכונותה להיכנס לתהליך המדיני בחסות המתווך מטעם האו"ם עד החזרת המצב לקדמותו, וכל שנותר בשלב זה מן היוזמה הוא הפסקת אש ל-90 יום שנשמרה על ידי שני הצדדים. ב-28 בספטמבר מת מנהיג מצרים, נאצר. עלייתו לשלטון של יורשו, אנואר סאדאת, פתחה דף חדש בניסיונות לקדם הסדר בין שתי המדינות.

יזמת ההסדר החלקי בתעלה והמפנה בעמדה המצרית

מותו של נאצר הכה בהלם את מצרים והעולם הערבי, וקשה היה לראות מי יוכל להיכנס לנעליו הגדולות. סגן הנשיא, אנואר סאדאת, שבתוקף תפקידו היה היורש החוקי, אמנם נכנס לתפקיד ללא חריקות גדולות אך עם ציפיות נמוכות ומתוך הנחה שהוא עתיד להיות מנהיג ביניים בלבד, שיוחלף בתוך זמן קצר בידי אחד מ"מוקדי הכוח" שבצמרת המצרית. אף שנמנה עם חברת "הקצינים החופשיים" שעשו את המהפכה ב-1952, סאדאת לא נחשב מעולם לאחד הבולטים שבהם, וגם נאצר, על פי כל העדויות, לא ראה בו דמות מפתח.

מעבר למעמדו האישי הרעוע בתוך מצרים, סאדאת נקלע עם כניסתו לתפקיד גם לסיטואציה אסטרטגית קשה. סיום מלחמת ההתשה שם אמנם קץ לשפיכות הדמים, שבמהלכה נהרגו כ-10,000 חיילים ואזרחים מצרים, אולם הוא הותיר בעינו את חצי האי סיני תחת כיבוש ישראלי, את מורשת ההשפלה של תבוסת 1967, את התלות הגוברת בסיוע צבאי סובייטי, ואת התלות הכלכלית בסיוע ממדינות הנפט הערביות. חמור מכול, סאדאת גילה במהרה כי בשל חולשות בסיסיות של צבא מצרים, אין לו אופציה של ממש לחדש את האש, וכי המוצא המדיני נסתם בשל סירובה של ישראל לחדש את המשא ומתן בחסות יארינג לאחר קידום הטיילים בתעלה. חרף כל זאת, ובניגוד לנאצר, שנתפס כאחראי למצוקה שבה מצאה מצרים את עצמה אחרי המפלה, סאדאת לא היה קשור לכישלון והיה מחויב פחות לדרכים המסורתיות שבהן ניסה קודמו למחוק את "תוצאות התוקפנות". במוכן זה, עלייתו לשלטון פתחה אופציות שלא היו קיימות קודם לכן.

הסתלקותו של נאצר נתפסה בישראל כהתפתחות חיובית, בראש ובראשונה בשל דימויו הכמעט דמוני בציבור וגם בעיני מקבלי ההחלטות. ממש כמו במצרים עצמה, כך גם בקהילת המודיעין הישראלית, במסד הביטחוני והפוליטי ובשיח התקשורתי, יורשו, סאדאת, נתפס כמנהיג חלש וזמני שאין לצפות ממנו לתמורות גדולות בתחום המדיני והצבאי כאחד. על כך נוספו בסתיו 1970 אירועי "ספטמבר השחור" בירדן שחזקו את שלטונו של המלך חוסיין, החלישו את אש"ף ושיפרו את מעמדה של ישראל בבית הלבן כמי שתרמה להכשלת הניסיון להפיל את המלך מכיסאו. התוצאה היתה גם אספקת נשק נדיבה למדי וגם מיתון הלחצים להניע את התהליך המדיני.

על אף השיפור במצבה האסטרטגי של ישראל, היה ברור כי המשך המצב הקיים לאורך זמן אינו אפשרי, וכי האלטרנטיבה להיעדר תנועה בתחום המדיני היא חידוש האש בתעלה – ואולי בזירות נוספות. החשש ממלחמה חדשה, שגם אם ידו של צה"ל תהיה בה על העליונה לא תשפר את מצבה של ישראל, הניעו את דיין, כדבריו בישיבת מטכ"ל ב-5 באוקטובר, "לנסות לדחות דברים לקראת התנתקות ממלחמה ולקראת שלום"³⁸. זה היה הרקע ליזמת ההסדר החלקי שלו בסתיו 1970, שבמרכזה עמדו שני חידושים: הראשון, נכונות לחזור לשיחות בתיווך שליח האו"ם תוך ויתור על הדרישה למשא ומתן ישיר

ולסילוק הטילים מהתעלה כתנאי לחידושן; והשני, הצעה לקדם הסדר חלקי בתעלת סואץ, שבמסגרתו צה"ל ייסוג עד 30 קילומטר, השטח המפונה יפורז, ובמקביל יפורז שטח דומה בצד המצרי, והתעלה תיפתח לשיט. מעבר לכך, דיין לא שלל את המשך הנסיגה בסיני לאחר מימוש ההסכם.³⁹

ההצעה לא באה על דעת ראש הממשלה ושרים אחרים, לא עלתה לדיון בממשלה ולא הוצגה באופן רשמי כהצעה ישראלית. היא הועלתה במגעים עם האמריקאים, אבל מחלקת המדינה העדיפה את המשך השיחות להסדר כולל, וממצרים לא התקבלה תגובה של ממש. דיין, מצדו, לא נאבק על קידום יוזמתו, ובסוף 1970 נראה היה כי היא הולכת וגוועת. גם עמדות הצדדים בשאלת ההסדר הכולל נותרו רחוקות זו מזו. ג'יימס רסטון, סגן נשיא "הניו יורק טיימס", קיים ראיונות עם גולדה מאיר ואנואר סאדאת, ואלה התפרסמו בעיתון ב-27 וב-28 בדצמבר. הפרשנות שנלוותה אליהם הדגישה בעיקר את חוסר האמון בין שני הצדדים.⁴⁰

בפועל, דווקא כאשר נראה היה שנסתם הגולל על האפשרות להסדר חלקי – אופציה שאותה ראש הממשלה לא ראתה מלכתחילה כריאלית או רצויה במיוחד – המצרים החלו לאותת על עניינם בה. ב-10 בינואר 1971 נועד מקורבו של סאדאת, גנרל עבד אל-מונעים אמין, עם מיופה הכוח האמריקאי בקהיר – השגרירות האמריקאית נסגרה בעקבות מלחמת ששת הימים – והציע הסדר, לפיו בשלב ראשון ישראל תיסוג למרחק 40 קילומטר מהתעלה. אחר כך ידללו המצרים – בפועל אך בלי להצהיר על כך – כוחות ברצועה זהה ממערב לתעלה, ואולם הדילול לא יכלול את מערך הטילים. בהמשך ייתכנו חילופי שבויים ויוחל משא ומתן בחסות יארינג. בניגוד לעמדה המצרית המקובלת, המסר של אמין לא דרש התחייבות ישראלית לחזרה לגבול הבינלאומי.⁴¹ בנאום בפרלמנט המצרי, ב-4 בפברואר, שבו הודיע על הסכמתו להארכת הפסקת האש ב-30 יום, חזר סאדאת על ההצעה לנסיגה ישראלית חלקית בתוך פרק זמן זה, אף כי עיגן אותה בהסדר כולל על בסיס החלטת 242. הוא אמנם לא הודיע, מסיבות ברורות, על נכונות מצרית לדילול כוחות ממערב לתעלה, אך הבהיר כי עם תחילת הנסיגה יחלו מיד עבודות לניקויה ולפתיחתה לשיט של תעלת סואץ.⁴²

במקביל להעלאת יוזמה זו, החלו המצרים להשמיע מסרים פייסניים נוספים. במגעים דיפלומטיים שקיים שר החוץ המצרי בפרזי וברומא בתחילת ינואר הוא הבהיר, תוך בקשה שהדברים יועברו לישראל, כי מצרים "רוצה בשלום של ממש, לא בהסדר ולא בחצי שלום, אלא בחיסול הסכסוך אחת ולתמיד", וזאת במטרה להפנות את עיקר משאביה לפתרון בעיות פנים. היא עומדת על נסיגה מכל השטחים שישראל כבשה ממנה, כולל שארם א-שייח' ורצועת עזה, אך תהיה מוכנה לשינויי גבול קלים בגדה. עוד אמר, בניגוד למשתמע מדברי סאדאת בריאיון ל"ניו יורק טיימס" ב-28 בדצמבר 1970, כי חופש השיט

של ישראל בתעלת סואץ לא יהיה מותנה בביצוע פתרון בעיית הפליטים אלא בהשגת הסכמה על פתרון.⁴³

המסרים הדיפלומטיים קיבלו משנה תוקף, כאשר ב-15 בפברואר הודיעו המצרים, במסגרת מענה לשאלון שהעביר יארינג לשני הצדדים, כי יהיו מוכנים לחתום על הסכם שלום עם ישראל שיכלול את "סיום כל התביעות או מצבי התוקפנות... כיבוד והכרה בריבונותו, שלמותו הטריטוריאלית ועצמאותו המדינית של הצד האחר; כיבוד והכרה בזכותו של הצד האחר לחיות בשלום בגבולות בטוחים ומוכרים". עוד הבהירו כי הם מסכימים לחופש שיט בתעלה על פי אמנת קושטא ולחופש שיט במצרי טיראן על פי הנוהל הבינלאומי, ודרשו פירוז שטחים שווים משני צדי הגבול והשגת הסדר צודק לבעיה הפלסטינית על בסיס החלטה 242.⁴⁴

תגובותיה של ישראל, שהוכתבו במידה רבה על ידי ראש הממשלה, התייחסו יותר להשלכות ההצעות על עמדת ארצות הברית – למשל, עד כמה פתיחת תעלת סואץ משרתת את האינטרס האמריקאי וכמה מטוסים תקבל ישראל אם תיענה למתווה יארינג – ופחות על האפשרות לקדם על בסיסן הסדר מדיני. ההשלכות הביטחוניות של הסדר חלקי בתעלה נבחנו בישיבת מטכ"ל שנערכה באוקטובר 1970 על בסיס הצעה שהכין הרצל שפיר, עוזר ראש אג"ם. כמה אלופים, כולל ראש אג"ם, דוד אלעזר, ועוזרו תמכו בהסכם, אך הרמטכ"ל, חיים בר-לב, התנגד מחשש שנסיגה תתפרש כאות של חולשה ותאפשר העברת כוחות, כולל סוללות טילים, מזרחה. חשש דומה הביע גם אלוף הפיקוד, אריאל שרון, שהתנגד לפתיחת התעלה. ראש הממשלה, שאליה הביא דיון את ההכרעה, אמרה בסופו של דבר: "אינני יכולה להחליט כנגד דעתם של הרמטכ"ל ואלוף הפיקוד".⁴⁵

רוב חוקרי התהליך המדיני שלפני המלחמה מעריכים כי התגובה הישראלית להצעת ההסדר החלקי היתה החמצה. בכך הודו גם מי שנחשבים לסנגוריה של ראש הממשלה. מרכזי גזית, מנכ"ל משרדה, מצא לאחר זמן כי תגובת ישראל להצעות סאדאת היתה טעות, ומאיר בוימפלד העריך כי "ההססנות והספקנות" הישראליות, שנותרו חסרי פשר, מנעו בסופו של דבר את קידום המתווה.⁴⁶ אחרים, דוגמת ביילין, יעקבי ומנקוביץ, היו ביקורתיים עוד יותר.⁴⁷ כך גם מומחים למדיניות מצרים. משה שמש קבע כי העמדות, שהציג סאדאת בתחילת 1971, היו "תפנית אסטרטגית" במדיניות השלום המצרית שלא אותרה על ידי אמ"ן בשל הזלזול בנשיא סאדאת.⁴⁸ משה ששון, איש משרד החוץ ולימים השגריר במצרים, ראה בנאום סאדאת ובתשובות מצרים לשאלון יארינג שינוי מהפכני שיאפשר חתימת חוזה שלום נפרד בין שתי המדינות. לטענתו, כאשר שימש כשגריר במצרים הוא נפגש עם קצינים בכירים מצרים, שחלקם הבהירו לו שהיענות חיובית של גולדה מאיר ליוזמת סאדאת היתה יכולה למנוע את המלחמה.⁴⁹ גם שמיר ומיטל העריכו כי היוזמה היתה אמיתית ולא תכסיסית,⁵⁰ ומקבלי ההחלטות המצרים העידו בזיכרונותיהם

כי אכן כך היה הדבר. שר החוץ, ריאד, קבע כי הדחייה הישראלית, שלוותה במסע השחרה נגד היוזמה, היתה החמצה של "הזדמנות זהב", וסאדאת ציין בזיכרונותיו את יוזמת השלום מ-1971 כביטוי כן לרצונו לשים קץ לסכסוך.⁵¹

בחינת אירועי פברואר 1971 אכן מבססת את הטענה כי ישראל החמיצה הזדמנות מצוינת לעקר את האופציה הצבאית המצרית מן השורש. זאת, פחות בשל התקווה להסכם שישים קץ לסכסוך ויותר בשל ההשלכות הצבאיות של ההסכם. נסיגה למעברי ההרים ופתיחת התעלה לשיט היו יוצרים מצב שבו הצבא המצרי היה מאבד את האופציה לחדש את מלחמת ההתשה, כיוון שיחידות צה"ל היו נערכות מחוץ לטווח הארטילריה שלו. פתיחת התעלה לשיט, שאליה היה נלווה, ככל הנראה, גם שיקום ערי התעלה, היתה מביאה למצב שבו הצבא המצרי היה מתקשה להיערך במלואו למלחמה ממערב לתעלה, ולא היה יכול להכין את התעלה למבצע חציה מורכב. בנוסף, בהתחשב בכך שעיקר כוחו של צה"ל הושקע בחיל האוויר ובשריון, כל ניסיון לצלוח באופן מסיבי את התעלה היה מביא את הצבא המצרי לגיא הריגה ברוחב של כ-30 קילומטר, בלא מטרית המגן של הטילים ממערב לתעלה ועם כיסוי ארטילרי מוגבל ביותר, שכן הארטילריה המצרית, שהיתה סטטית ברובה, היתה נשארת אף היא ממערב לתעלה.

פברואר 1971 היה גם נקודת הציון שבה תנאי הסף המצריים להסדר כולל ענו בצורה ברורה על תנאי החלטת ממשלת ישראל מ-19 ביוני 1967 להסדר. היה כאן חריג אחד – הדרישה לפירוז סיני – אבל כפי שיובהר בהמשך, המצרים נתנו להבין שיסכימו לווייתורים גם בנקודה זו. חשוב מכול היה המענה המצרי המפורט בעניין טיב היחסים בין שתי המדינות. הוא אמנם לא כלל נכונות ל"נורמליזציה", אבל ענה על כל מה שדרשו השרים ב-19 ביוני – ואף יותר מכך. ולמרות זאת, תשובת ממשלת ישראל היתה מסויגת מאוד, ו"הבליטה את הפער בין העמדה המצרית שעל ישראל לחזור לגבולות 4 ביוני 1967, לבין התנגדותה של ישראל לעשות זאת".⁵² הסיבה למענה זה היתה כפולה: ראשית, ראיית הסיכון הגלום בסירוב כקטן יחסית, בראש ובראשונה כיוון שלהערכת צה"ל, למצרים לא היתה יכולת של ממש לפתוח במלחמה, ואם היתה עושה כן, צבאה לא היה מצליח לחצות את התעלה;⁵³ ושנית, חשדנות העמוקה של ראש הממשלה ואחרים דוגמת יועצה הקרוב, ישראל גלילי, בכנות כוונות השלום של סאדאת, והאמונה כי רק שינוי מהותי בגבולות ייתן ביטחון. גולדה מאיר נתנה ביטוי אופייני לתפיסה הזו בדיון מדיני שנערך במרכז מפלגת העבודה במרס 1971:

אנחנו למודי ניסיון, ואיננו יכולים לסמוך גם על הסכם שלום כאשר יכתב וייחתם. אולי בעוד דור. אינני יודעת. אם יהיה טוב, חבל לי שלא אהיה... חבל, היות ויש לנו ניסיון ואיננו כל כך טיפשים ואנו לומדים מהניסיון, גם על הסכם חתום איננו יכולים לסמוך... גבולות ביטחון זה תנאי שבשום פנים ואופן אי-אפשר לעבור עליו.⁵⁴

זה היה הלך הרוח הדומיננטי שבו נקבע המענה הישראלי השלילי שהיה יכול למנוע מלחמה. בהמשך יהיו התפתחויות נוספות, שבחלקן יביאו לידי ביטוי ריכוך בעמדת ישראל אך לא היה בהן די לקדם הסדר, במיוחד לאור העובדה שתנופת בניית היישובים בשטחים נמשכה, ואף הוחל בהקמת בסיסי תעופה גדולים בתוך סיני. ההזדמנות הגדולה הבאה למנוע מלחמה הגיעה בהצעת הסדר כולל שהגישו המצרים בסוף פברואר 1973, והמענה הישראלי הברור שניתן לה ב-18 באפריל.

פברואר-אפריל 1973: הצעות חאפז איסמעיל והמענה הישראלי

מאז הגיע לשלטון ראה סאדאת בארצות הברית וביכולתה ללחוץ על ישראל את המפתח לכל הסדר. ככל שחלף הזמן הוא הבין כי מחלקת המדינה אמנם מצדדת בפתרון נוסח 242, אבל רק הבית הלבן ויועצו לביטחון לאומי של הנשיא, הנרי קיסינג'ר, יכולים ללחוץ על ישראל בצורה אפקטיבית לקבל הסדר במתווה החלטת האו"ם.

ביולי 1972 החליט סאדאת על סילוק הנוכחות הצבאית הסובייטית על אדמת מצרים. ההחלטה שיקפה את תסכולו מכך שהסובייטים סירבו עד אותו שלב לספק למצרים "נשק מרתיע", קרי מטוסי מיג-23 ארוכי טווח וטיילי קרקע-קרקע סקאד שיוכלו לאיים על עומק ישראל ובכך להרתיעה מתקיפת מטרות בעומק מצרים, אבל היא גם הרחיבה את חופש התמרון שלו. זאת, גם כיוון שהקמלין סירב להעמיד את כוחותיו תחת פיקודו של סאדאת ולכן הגביל את יכולת המצרים לצאת למלחמה כל עוד הם שם, וגם כיוון שסילוק הכוחות היווה איתות נוסף לאמריקאים על רצונו להתקדם להסדר בחסותם.

באוקטובר 1972 נואש סאדאת הן מהתקווה שברית המועצות תספק למצרים "נשק מרתיע" והן מהתקווה שהבית הלבן יניע מהלך להסדר כולל. את הביטוי הברור ביותר לכך נתן הנשיא המצרי בנאום ארוך בפני המועצה העליונה של הכוחות המזוינים ב-24 באוקטובר, אשר במהלכו הודיע על החלטתו לצאת למלחמה בלי להמתין לאמצעי לחימה נוספים, והורה לאנשי הצבא לעשות את ההכנות הדרושות לחדש את האש בטווח הזמן הקרוב. במובן זה, החלטת המלחמה של סאדאת שיקפה יותר מכול את ייאושו מהסיכוי שארצות הברית תפעיל, בלא מהלך צבאי מצרי, לחץ אפקטיבי על ישראל להשגת הסדר מדיני שבמסגרתו היא תפנה את כל סיני.⁵⁵

החלטת המלחמה לא היתה קו פרשת המים בבחירה בין אמצעים דיפלומטיים לצבאיים. גם לאחר שקיבל אותה, סאדאת ראה במלחמה משום אמצעי להנעת תהליך מדיני ולא לכיבוש סיני באמצעים צבאיים. יתרה מזאת, לא מעט מאנשי הצבא הבכירים במצרים, כולל שר המלחמה שהשתתף בישיבה, הביעו ספק במידת מוכנותו של צבאם להתמודד עם צה"ל. סאדאת אמנם פיטר אותם והציב במקומם קצינים שיבצעו את החלטתו, אך ברור כי

כל משתתפי הדיון, וגם המנהיג המצרי עצמו, נותרו עם ספקות ביחס לתוצאות המלחמה. זה הקונטקסט אשר בתוכו צריך להבין את הכנות המלחמה המצריות, את המאמץ לקדם במקביל הסדר בערוץ חשאי, ואת המענה הישראלי.

ניסיונותיו של סאדאת ליצור ערוץ הידברות ישיר בין יועצו לביטחון לאומי, חאפז איסמעיל, ליועץ הנשיא לביטחון לאומי, הנרי קיסינג'ר, החלו לאחר סילוק הכוחות הסובייטיים ממצרים. קיסינג'ר היה באותו קיץ בשיא תהילתו, לאחר שורת הישגים מבריקים ובהם כינון היחסים בין ארצות הברית לסין, קידום ההסדר לסיום מלחמת וייטנאם, וחתימת הסכמי SALT להגבלת מרוץ החימוש במסגרת ה"הפשרה" ביחסים עם ברית המועצות. כל אלה נעשו בשיטת "הדלת האחורית" שבה קיסינג'ר פעל ישירות מול גורמי הכוח בצד השני תוך עקיפת מחלקת המדינה.

סאדאת פנה לקיסינג'ר בבקשה לקיים את המפגש ב-16 או ב-23 באוקטובר, אולם קיבל מיועץ הנשיא לביטחון לאומי מענה, שלפיו הוא עסוק בנושאים אחרים ולכן הוא נאלץ לדחותו. הדחייה הזאת היתה, ככל הנראה, ההסבר לעיתוי הישיבה ב-24 באוקטובר, שבה הודיע סאדאת על יציאה למלחמה. המפגש החשאי התקיים, בסופו של דבר, ב-25-26 בפברואר בארמונו שבמדינת ניו יורק, לאחר פגישת נימוסין פומבית בין הנשיא ניקסון לשליחו של סאדאת.

בשלב זה, חשוב לזכור, תוכנית המלחמה המצרית כבר החלה לקרום עור וגידים. בינואר החלו תיאומים מבצעיים עם הסורים, ובמוקד תוכניות המלחמה – שתאריך היעד הקרוב לתחילתה היה אמצע מאי – עמדו מבצע הצליחה המצרי עם יעד טריטוריאלי מוגבל וכיבוש רמת הגולן בידי הסורים.

השליח המצרי הגיע עם הצעה להסדר כולל. בשלב זה סאדאת כבר הגיע למסקנה כי הסדר חלקי, שבמסגרתו זה"ל ייסוג מהתעלה שתיפתח לשיט אבל לא יחזור לגבול הבינלאומי, עלול להוות מלכודת שתקבע את המשך השליטה הישראלית בסיני – בלא פתרון של הבעיה הפלסטינית – לעשר או 20 שנה.⁵⁶ בלי להיכנס לפרטי השיחות,⁵⁷ הנקודות המרכזיות בהצעה המצרית היו אלה:

- תביעה לנסיגה ישראלית כוללת מסיני והשבת הריבונות על כל הטריטוריה המצרית שנכבשה ב-1967. עם זאת, המצרים לא שללו על הסף אפשרות של נוכחות ישראלית מסוימת בסיני בתקופה שבין חתימת הסכם ועד השגת שלום מלא שיכלול את כל שאר השותפים להחלטה 242.
- השבת זכויות הפלסטינים, בכל מסגרת שתמצא – בין ישראל לירדן, בין ישראל לפלסטינים, ובלבד שמזרח ירושלים תוחזר לערבים ויתאפשר למצרים להביע את דעתם מי ישלוט בגדה. אם המלך חוסיין יהיה מוכן לוותר על מסדרון לאורך הירדן ולבצע תיקוני גבול (במשתמע, תוכנית "אלון"), זו זכותו.

- הסכמה לפירוז שטחים בסיני. לא הובעה התנגדות כאשר קיסינג'ר התייחס לפירוז שטחים מזרחית למעברי המיתלה והגידי.
- עם חתימת ההסכם בין מצרים לישראל: ביטול מצב הלוחמה; חופש שיט במצרי טיראן ובתעלת סואץ; הפסקת החרם הכלכלי; ביטול הסתייגויות מצריות לגבי ישראל בהסכמים בינ"ל; התחייבות הדדית להימנע מהתערבות בעניינים הפנימיים.
- צעדים אפשריים לקראת נורמליזציה לאחר חתימת ההסכם.
- נורמליזציה מלאה – חילופי שגרירים, גבולות פתוחים, הסכמי סחר והכרה הדדית מלאה – רק לאחר חתימת הסכמים דומים עם סוריה ובגבול המזרחי.

בתוכנית, כפי שהציג איסמעיל ובאי-התנגדותו לנקודות שהעלה קיסינג'ר, היו כמה שיפורים לעומת מתווים קודמים. העיקריים שבהם היו אי-שלילת נוכחות ישראלית מסוימת בסיני עד שיושג הסדר כולל, גמישות לגבי אופי ההסדר הסופי בגדה המערבית, והשלמה בשתיקה לפירוז נרחב בסיני. על אף שיפורים אלה, לכל הצדדים היה ברור כי המתווה המצרי אינו מהווה בסיס ריאלי לפתיחת מתווה מהותי. שני הצדדים הסכימו לחזור ולהיפגש ב-10 באפריל בקמפ דיוויד, ואולם קיסינג'ר, שדרש מהמצרים לבוא עם הצעות חדשות וריאליות יותר, דחה את המפגש הבא ל-20 במאי. במוכן זה, עיקר משמעותן של השיחות – כך לפחות היה נדמה לאמריקאים ולישראל לפני פרוץ המלחמה – עסק בדרג המתדיינים ולא בתוכנן.

לא כך בצד המצרי. חאפז איסמעיל העריך לפני המפגש כי אם ייכשלו השיחות, המשמעות היא מלחמה. בסיומו הוא נותר עם טעם חמוץ, עם הרגשה שלא צפויה פריצת דרך מהירה, ועם הערכה כי לאור התפיסה האמריקאית את יחסי הכוחות הצבאיים בין מצרים לישראל, הם אינם חוששים ממלחמה קרובה. כאשר דיווח לנשיא סאדאת שמצרים נדרשת לווייתורים נוספים, הוא ראה "את הנשיא מרים את ראשו, מחליק בכיסאו, המסר שציפה לו הגיע אליו". תחושתו באותו רגע היתה שייתכן שהוא עד להחלטת הנשיא שאין מנוס מלפתוח במלחמה.⁵⁸

הדאגות הישראליות היו אחרות. ראש הממשלה נתנה כתף קרה לדיווח ששמעה מקיסינג'ר על העמדה המצרית ועל הצעותיו לקידום המשא ומתן – ביטוי לתפיסתה, לפיה לא ניתן להטיל על הדיאלוג וטו בשל המשמעות שתהיה לכך על היחסים עם הבית לבן, אך רצוי שהוא לא יוביל לשום מקום, כי ביטחון ישראל לא יצא נשכר ממנו. גם גורמים מתונים יותר, כמו שר החוץ אבן, חשבו כך. חודש לאחר שיחות ארמונג וביקור המלך חוסיין בוויינגטון, שבא בעקבותיהן, אבן נתן ביטוי לדעתו: "כל הפרשה של הביקורים הערביים עברה בשלום – מבחינתנו".⁵⁹

ההערכה הזו, לפיה ניתן לעבור על ההצעות המצריות לסדר היום או לפחות לדחות את

חידוש המשא ומתן ויחד איתו את הלחץ האמריקאי הצפוי למועד מאוחר ככל שניתן, התבררה כשגויה, אבל לא בשל התפתחויות במישור הדיפלומטי, אלא הצבאי. גולדה, דיין, וגלילי ידעו מאז תחילת נובמבר על החלטת המלחמה של סאדאת, ובהמשך הגיעו ידיעות על ההכנות המצריות לפתיחה באש. מתווה ההסדר שהגיש איסמעיל לקסינג'ר ופתיחת ערוץ השיחות ביניהם יצרו מצב שבו מנהיגי ישראל עמדו בפני האפשרות שיצטרפו לבחור בין הליכה במשעול המדיני, שבו לא האמינו, לאופציית המלחמה, שבה לא רצו.

הצורך לבחור בין שתי האופציות קיבל את הביטוי ברור ביותר בדיון של הצמרת הביטחונית – "המטבח הביטחוני" של גולדה – ב-18 באפריל. זאת היתה הישיבה השלישית מסוגה מאז קיבלה ישראל מאשרף מרואן, סוכן הצמרת של המוסד ועוזרו של הנשיא סאדאת, את פרוטוקול הישיבה מ-24 באוקטובר. סיבת הדיון הפעם היתה ההתרעות שקיבל המוסד מכמה ממקורותיו הטובים במצרים, לפיהן המצרים מתכוונים לצאת למלחמה באמצע חודש מאי. מרואן נפגש עם מפעילי לשתי פגישות, ב-11 וב-12 באפריל, ובמהלכן העביר לא רק התרעה קונקרטיית אלא גם את פירוט תוכנית המלחמה המצרית ואת פרטי תוכנית המתקפה הסורית. נוסף להתרעות, הצטברו גם לא מעט סימנים מעידים להכנות מצריות לפתיחה באש.⁶⁰

שר הביטחון דיין, הרמטכ"ל דוד אלעזר, וראש המוסד צבי זמיר העריכו בדיון כי ההתרעות האחרונות משקפות הכנות מצריות לפתיחה באש. גם הגיון המצב וייאוש המתגבר של המצרים מהמשך הסטטוס-קוו עשו איום זה לרציני יותר מאשר אי-פעם בעבר. ראש אמ"ן אמנם סבר כי אין סיכוי למלחמה, אבל גולדה מאיר וישראל גלילי קיבלו את ההערכה המחמירה. הרמטכ"ל הבהיר כי הצבא המצרי עוד לא נערך בשטח ולכן זה"ל לא החל לנקוט צעדים קונקרטיים, אבל גולדה רצתה לדעת איך להכין את העורף למלחמה בלי ליצור בהלה, ועל כך הוסיפה עוד שאלה חשובה: מה ניתן לעשות כדי למנוע את המלחמה? האופציה היחידה שהעלתה היתה לפנות לארצות הברית כדי להזהיר את המצרים מפני חידוש האש, אבל היה ברור לה שבכך גלום גם סיכון: יצירת משבר שידרבן את האמריקאים ללחוץ על ישראל להיכנס למשא ומתן כדי למנוע מלחמה. אלי זעירא, שנדרש להסבר לאיתותי המלחמה ממצרים, סבר "שזו (יצירת משבר) המטרה האמיתית של סאדאת". אז פנתה ראש הממשלה ושאלה לדעת חברה לממשלה כיצד פועלים בחזית הפנים, וכאן קיבל הדיון את התפנית הרלוונטית לענייננו.

גלילי שם את הדברים על השולחן: "כל המערכת הזאת (אפשרות מלחמה) היא השתלשלות מהעובדה שאיננו מסכימים לחזור לקו הקודם. לכאורה, אם אתה לוקח את מה שחאפז (איסמעיל) אמר לשאול (כינר) של קסינג'ר) והנייר שהשאיר בידו, אז נקודת המוצא מתחילה בכך שהם מוכנים לשלום ולמערכת הסכמים וערבויות בינלאומיות וכיצא בזה, וכל זה בתנאי שאנחנו נסוגים באופן מלא לקו הקודם".

על פניו, נראה היה שגלילי הציע לבחור בין שתי האופציות, אבל בפועל מה שהטריד אותו היה סדרי ממשל תקינים. לגולדה מאיר היו חששות גדולים מהדלפות ולכן היא הקפידה למדר את חברי הממשלה מעניינים רגישים ומהחלטות בעלות אופי אסטרטגי. גלילי חשב, ובצדק, שבמצב שבו ישראל מתגלגלת למלחמה, הממשלה לא רק צריכה להיות בתמונה, אלא עליה גם לתת מנדט מחדש למדיניות הקיימת, לפיה איננו מסכימים "להתחיל במשא ומתן על יסוד היענות שלנו לתביעה לחזור לגבול הקודם". גם דיין וגם גולדה הסכימו שיש צורך להביא את הדברים בפני השרים וגלילי שב והעמיד את השאלה שצריך להציג בפניהם: "ישנה אפשרות גם להימנע מכל הפורענות הזאת, אם אנחנו מוכנים להיכנס לסדרת דיונים על יסוד החזרה לגבול הקודם".⁶¹

אף על פי שבני שיחו הסכימו שיש צורך להביא את הדברים לידיעת הממשלה, הם חשבו שיש לעשות זאת, כפי שאמר דיין, "בטונים מאוד מינוריים". הוא סבר כי הברירה שהציג גלילי היא חדה מדי ולכן הוסיף: "אני לא הייתי מציע, ישראל, שהדבר יעמוד בממשלה בהקשר לזה, האם אנחנו אפילו מוכנים להגיע למלחמה ובלבד לא לחזור לקו הירוק". לכן, ומכיוון שלא היה "בטוח שכל העניין אקטואלי", הוא התנגד גם לרעיון להעמיד לאישור מחדש בממשלה את המדיניות הקיימת ביחס לסירוב לסגת לגבול הבינלאומי. גולדה וגלילי קיבלו את עמדתו וסוכם כי יש להביא בהקדם את שתי האופציות בטון זהיר לידיעת השרים, בלי צורך שיצביעו על כך.

המשך הדיון עסק בדרכים להתמודד עם הצעות קסינג'ר לגישור על הפערים בין הצדדים ועל צעדים קונקרטיים אך בפרופיל נמוך שיש לנקוט כדי לקדם פני אפשרות של מלחמה. עוד עלו על הפרק הצעות בדבר הדרך שבה צריך להביא את התרעות המלחמה החדשות לידיעת האמריקאים. לקראת סיום הדיון העלה גלילי, מסודר ומאורגן כדרכו, את הצורך לדבר על משמעות דברי הרמטכ"ל, לפיהם אם תפרוץ מלחמה צה"ל מתכוון להביא ל"הכרעה משמעותית", אבל גולדה ביקשה להפסיק את הישיבה תוך שחזרה והרגישה עד כמה אינה מעוניינת במלחמה על מחירה הכואב.⁶²

בחינת פרוטוקול הדיון והקונטקסט הרחב יותר שבו התקיים מגלה תמימות דעים ברורה בין גולדה, דיין וגלילי לגבי הדרך שבה על ישראל לפעול: להמשיך לעמוד על הדרישה לגבולות ביטחון גם מול לחץ אמריקאי, אפילו במחיר מלחמה.⁶³ אבל בתוך כשבועיים השתנתה התמונה המדאגה. מסוף אפריל אותרה דעיכה בסימנים המעידים לחידוש האש בתעלה, הצבא הסורי לא נערך מול חזית הגולן, ואשרף מרואן העביר בתחילת מאי דיווח, לפיו סאדאת החליט לדחות את המלחמה ליוני. בהמשך הגיעו דיווחים נוספים על דחייה, והערכת מקבלי ההחלטות במהלך הקיץ הלכה והתמתנה. תחזיתו של דיין בריאיון לשבועון האמריקאי "טיים", לפיה בעשר השנים הקרובות "לא תפרוץ מלחמה גדולה"⁶⁴ והתבטאויות דומות שלו בתקשורת הישראלית, נתנו את הביטוי המובהק ביותר לכך. צה"ל המשיך אמנם

את בניין הכוח המואץ לקראת מלחמה במסגרת כוננות "כחול-לבן", אך המהלכים שעשה לתגבור הכוחות בקווים לקראת אפשרות של חידוש האש באמצע מאי הלכו והתפוגגו. במובן זה, הדיון ב-18 באפריל היה האירוע הבולט ביותר בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים, אשר בו ניצבו מקבלי ההחלטות בפני הצורך החד לבחור בין אופציית ההסדר לאופציית המלחמה. בחירתם היתה ברורה. ואולם, למרות זאת, אי-אפשר לקשר ישירות בינה ובין פרוץ המלחמה, וזאת משתי סיבות. ראשית, אין ביטחון שאם גולדה וחבריה היו מאמצים באביב 1973 את נוסחת הפתרון שהציע קיסנינג'ר – שבמרכזה הבטחת הריבונות המצרית על כל שטח סיני תמורת סידורים שיעלו בקנה אחד עם צורכי הביטחון של ישראל – הנוסחה הזאת היתה מתקבלת גם על דעת המצרים, שהרי גם הם לא קיבלו את המתווה האמריקאי ככתבו וכלשונו. עם זאת, לאור החשש המצרי הכבד מתוצאות המלחמה, סביר מאוד להניח שהיו מאמצים את מתווה קיסנינג'ר ונוטשים את האופציה הצבאית. שנית, קיימת גם האפשרות שאם אמ"ן היה מוציא התרעת מלחמה בתחילת אוקטובר על בסיס החומר המצוין שעמד לרשותו וצה"ל היה נערך במלואו על פי תוכנית "סלע", המצרים היו נרתעים ברגע האחרון מחידוש האש. אבל זה לא קרה. חמור מכך, בשל היעדר ההתרעה, כוחות צה"ל לא היו מוכנים לקראת המלחמה כאשר פרצה. לכן היא נהפכה לאירוע הטראומטי ביותר בתולדות מדינת ישראל.

סיכום

מאמר זה בחן את האפשרות למנוע את מלחמת יום הכיפורים באמצעות תהליך מדיני. נקודת המוצא שלו היתה הנכונות לנסיגת צה"ל לגבול הבינלאומי עם מצרים בתמורה להסכם שלום והסדרי ביטחון כפי שהתקבלה בהחלטת הממשלה ב-19 ביוני 1967. חשיבותה של החלטה זאת נובעת לא רק מכך שהציגה בצורה ברורה את הפתרון שאותו היתה מוכנה ישראל לקבל מיד לאחר מלחמת ששת הימים, אלא גם מכיוון שחמשת השרים שהציעו אותה ושרי הממשלה שהצביעו בעדה היו כולם חדורי הכרה בדבר הצורך להבטיח את ביטחון המדינה בצורה הטובה ביותר. הם לא היו אנשי שמאל נאיבים המאמינים בניירות דיפלומטיים ובהסכמים על נייר, אלא ביטחוניסטים מובהקים, דוגמת יגאל אלון, מנחם בגין, ישראל גלילי ומשה דיין, והם לא ראו בנסיגה כזאת איום חמור על ביטחון המדינה.

ובכל זאת, אותם שרים שינו את דעתם בתוך זמן קצר. כמה חודשים לאחר סיום מלחמת ששת הימים הם החלו לראות נסיגה לגבול הבינלאומי משום סיכון שאין לקחתו בשום פנים ואופן, אפילו במחיר מלחמה חדשה, והחלו לגבות את תפיסתם בקביעת "עובדות בשטח". התפיסה החדשה הזאת היתה מנוגדת לחלוטין לזו ששררה אצל רוב מקבלי ההחלטות ורוב

הציבור הישראלי עד לניצחון ב־1967. דומה שלא רבים יחלקו על כך, שאם החלטה 242 היתה מתקבלת באורח פלא לפני אותה מלחמה היא היתה נראית כנס מן השמים – סיום הסכסוך בלי לוותר על סנטימטר מהשטח שבו המדינה בנתה את עצמה לתפארת במשך 19 שנים, והסדרי ביטחון שיבטיחו את שגשוגה גם בהמשך.

אבל לא כך קרה, ואף על פי שמעצבי מדיניות הביטחון הישראלית הבינו היטב את המשמעויות הטריטוריאליות הגלומות בהחלטה 242, הם החלו לחפש כל דרך אפשרית לחמוק מהן. ככל שחלף הזמן, כך התחזקה אמונתם ביכולתה של ישראל להחזיק נתחים נכבדים מהשטחים שנכבשו ב־1967 בלי לשלם מחיר כבד על כך. בפועל, היה לכך מחיר, ולא מעטים בינינו יטענו כי אנו ממשיכים לשלם את המחיר הזה עד היום. אבל ככל שהדברים אמורים במלחמת יום הכיפורים, נראה כי הנרי קיסינג'ר תמצת את שורש הבעיה בצורה הטובה ביותר: "ישראל לא היתה מוכנה לחזור לגבולות 1967 ולכן לא היה ניתן להשיג הסכם".⁶⁵

מכל ההזדמנויות למנוע את המלחמה דומה כי הברורה ביותר היתה היוזמה להסדר חלקי, שבמרכזו הפרדה בין כוחות הצבא ופתיחת תעלת סואץ לשיט. כפי שכבר טענו כאן, גם ביצוע המתווה המצרי של היוזמה, ככתבו וכלשונו, היה יוצר מצב בשטח שבו לצבא מצרים לא היתה כל אפשרות ממשית לחדש את האש. נכון שגם בפברואר 1971 מצרים דרשה שההסכם החלקי יהיה חלק מהסכם כולל שבמסגרתו ישראל תיסוג לגבול הבינלאומי, אבל אם ישראל היתה נעתרת להצעה, חזקה עליה שהיתה יכולה למצוא ק"ן טעמים מדוע לא ניתן להשלימו. ובהיעדר אופציה צבאית וכאשר חיילי צה"ל כבר לא יושבים בטווח אלפי תותחים מצריים, קשה לראות כיצד מצרים היתה יכולה לחדש את האש.

סביר להניח כי גם קבלת המתווה שאותו הציע איסמעיל בפברואר 1973 היתה יכולה למנוע מלחמה. אבל כאמור, גולדה, גלילי ודיין, שהיו חותמים בנפש חפצה על מתווה כזה לפני מלחמת ששת הימים, ראו אותו כבלתי קביל לחלוטין באפריל 1973. לא נוכל להיכנס כאן לסיבות הפסיכולוגיות שהניעו אותם לאמץ עמדה זאת, אבל די להבליט בהקשר זה את דברי קיסינג'ר, שהכיר היטב את הנפשות הפועלות:

שולי שרידותה של ישראל צרים עד כדי כך שמנהיגיה מתייחסים בחשדנות למחווה גדולה או למפנה מרעיש בדיפלומטיה; שמירת הקיום זהה בעיניהם עם חישוב דייקני, שזרים עלולים לראות בו עקשנות קטנונית (לפעמים אמנם כך הוא). אפילו כשמנהיגים ישראלים מקבלים הצעת שלום, הם מגלים תחילה התנגדות עזה, שתכליתה להראות שאין הם פתאים, ובכך היא מרתיעה דרישות נוספות לווייתורים ישראלים. וכשהם מקבלים הצעה כזאת, הרי בדרך כלל הדבר מלווה בקשות אין-קץ לערובות, תזכירי הבנה והסברים חשאיים – שכל ייעודם להגביל את חופש הפעולה

של בעלת ברית הפכפכה למדי במרחק שמונת אלפים קילומטר המספקת לה את חימושה, מפרנסת את כלכלתה, נותנת מחסה לדיפלומטיה שלה, ופועלת לכאורה מתוך דחף בלתי מוגבל להעלאת תוכניות שלום.⁶⁶

על כך צריך להוסיף גם את התחשיב האסטרטגי הבסיסי של מנהיגי ישראל: עוצמתו של צה"ל הבטיחה, שגם אם המצרים יפתחו באש, המלחמה תהיה קרובה בהתנהלותה ובתוצאותיה למלחמת ששת הימים, תחליש את כוח המיקוח המצרי, ותעצים את יכולתה של ישראל לדרוש שינויים משמעותיים בגבולותיה. איש מהם לא חשב שהמלחמה, שנועדה להיות היום השביעי של מלחמת ששת הימים, תהפוך לטראומה הגדולה ביותר בתולדות מדינת ישראל, ובמובן זה הם אחראיים יותר מכל אחד אחר לפרוץ המלחמה. אבל ההיגיון האסטרטגי שהדריך אותם היה נכון ביסודו. כי אפילו בתנאים הקשים שבהם נפתחה המלחמה, צה"ל הוכיח את עליונותו הגדולה על צבאות האויב – ובכך היתה גדולתו.

הערות

מלחמה או לא מלחמה? זאת השאלה

1. לדיון בדוגמאות אלה וברכות נוספות ראו אלי פודה, מפילגש לידועה בציבור: היחסים החשאיים של ישראל עם מדינות ועם מיעוטים במזרח התיכון, 1948-2020, עם עובד, תל אביב, 2022.
2. אמנון קפליוק, "המדיניות שהוליכה למלחמה", עמ' 36-39, עמדה: כמה סוציאליסטית לביקורת המדיניות, החברה והתרבות בישראל, גיליון 10-11, ספטמבר 1975.
3. מרדכי גזית, תהליך השלום 1969-1973, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1984.
4. יוסי ביילין, מחירו של איחוד: מפלגת העבודה עד מלחמת יום הכיפורים, רביבים, רמת גן, 1985.
5. גד יעקבי, כחוט השערה: איך הוחמץ הסדר בין ישראל למצרים ולא נמנעה מלחמת יום הכיפורים, עידנים, תל אביב, 1989.
6. שרון מנקוביץ, תגובת מדינות ליוזמות שלום: מדיניות ישראל כלפי מצרים 1969-1973, עמ' 147-159, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2005.
7. יגאל קיפניס, 1973: הדרך למלחמה, דביר, אור יהודה, 2012. מראי המקום כאן מתייחסים למהדורה החדשה של הספר שיצאה ב-2022.
8. אורי בר-יוסף, הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה, עמ' 140-145, 172-180, זמורה-ביתן, לוד, 2001; מנקוביץ, תגובות מדינות ליוזמות שלום, עמ' 145-158; אורי בר-יוסף, "בין מלחמה לשלום: הצעת ההסדר המצרית מפברואר 1973, הרחייה הישראלית ומלחמת יום הכיפורים כמלחמת ברירה", עמ' 125-149, אלפיים 31, 2007; בועז וונטיק וזכי שלום, מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שאפשר היה למנוע, עמ' 215-235, רסלינג, תל אביב, 2012.
9. קיפניס, 1973: הדרך למלחמה, עמ' 289-309, 2022.
10. חגי צורף, "ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים – תשובה ליגאל קיפניס", עמ' 7-43, 34-35, עיונים בתקומת ישראל, כרך 28, 2017.
11. Craig Daigle, "Review Essay on Yigal Kipnis. 1973: The Road to War". Charlottesville, VA: Just World Books, 2013. ISBN: 978-1-935982-30-2 (paperback, \$28.00), H-Diplo, 23 May, 2014. <https://issforum.org/essays/PDF/Daigle-Kipnis.pdf>
12. שמעון גולן, מלחמה ביום הכיפורים: קבלת החלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים, עמ' 1282-1284, מערכות, בן שמן, 2013.
13. מאיר בוימפלד, קפיצה למים הקרים: המגעים המדיניים בין ישראל, מצרים וארצות הברית בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים, 1970-1973, אפי מלצר, מכבים, 2017; יואב גלבר, רהב: דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים, 1970-1973, דביר, מודיעין, 2021; חגי צורף ומאיר בוימפלד, "יבוא יום ויפתחו את הארכיונים": ממשלת גולדה מאיר ומלחמת יום הכיפורים, כרמל, ירושלים, 2022. לחילופי

- דברים חריפים בין קיפניס לגלבר בסוגיה זו, ראו יזהר באר, ריאיון עם יגאל קיפניס, "סאדאת רצה הסכם ונדהה. יואב גלבר יודע זאת. זה היום כיפור שלו כחוקר", *הארץ*, <https://www.haaretz.co.il/24/11/2022/blogs/israelimyths/2022-11-24/ty-article-;magazine/00000184-95e9-d53f-a5fe-bfeb56260000> יזהר באר, ריאיון עם יואב גלבר, "יגאל קיפניס הוא שרלטן. אם זו 'הצעת השלום של סאדאת', אז שיבושם לו", *הארץ*, 1.12.2022. <https://www.haaretz.co.il/blogs/israelimyths/2022-12-01/ty-article-magazine/00000184-c903-d82e-a1e5-fd1f0d620000>
14. שמעון שמיר, "האם ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים?", עמ' 11-13, בתוך: המרכז למלחמת יום הכיפורים, האם ניתן היה למנוע את המלחמה? קובץ מאמרים, ספטמבר 2019; <https://kippur-center.org/magazine/files/assets/common/downloads/Articles.pdf?uni=ec5a10ea654f6ff75271b45e945becf5>
15. דברי מנכ"ל משרד החוץ, אריה לבני, משרד הממשלה, מזכירות הממשלה, ישיבות ממשלה, "פרוטוקול ישיבה נ/התשכ"ז של הממשלה – י"א בסיוון התשכ"ז", 19.6.67, ארכיון המדינה (להלן אה"מ), ISA-PMO-GovernmentMeeting-0002ees, עמ' 53. לקובץ הפרוטוקולים של ישיבות הממשלה בנושא זה ראו <https://catalog.archives.gov.il/chapter/protocols-18-19-june-1967>
16. ישיבה נ/התשכ"ז, 19.6.67, אחר הצהריים, עמ' 98, שם.
17. ישיבה מ"ט/שכ"ז, 18.6.67, אחר הצהריים, עמ' 63-64, שם; ישיבה נ/שכ"ז, 19.6.67, בוקר ואחר הצהריים, עמ' 11-12, שם.
18. Avi Raz, "The Generous Peace Offer that was Never Offered: The Israeli Cabinet Resolution of June 19, 1967", *Diplomatic History*, Vol. 37, No. 1 (2013), pp. 85-108
19. יואב גלבר, "הדרך להחלטת האו"ם 242", עמ' 432-459, עיונים בתקומת ישראל (סדרת נושא, כרך 11): ישראל: המשכיות ומפנה, 67-77, שדה בוקר, 2017.
20. להשלכות אלה ראו פואד עג'מי, מלכוד: ערביות וערכים מאז 1967, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2001.
21. ביילין, מחירו של איחוד, עמ' 21-22.
22. Raz, "The Generous Peace Offer".
23. Mahmoud Riad, "The Struggle for Peace in the Middle East", New York, Quartet, 1983, p. 55.
24. אבי שליים, קיר הברזל: ישראל והעולם הערבי, עמ' 253-255, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2005.
25. רפי סיטון ויצחק שושן, אנשי הסוד והסתר: מעלילות המודיעין הישראלי מעבר לגבולות, עמ' 324-324, עידנים, תל אביב, 1990.
26. שלמה גזית, בצמתים מכריעים: מהפלמ"ח לראשות אמ"ן, פרק 10, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2016. עם זאת, בעיתונות הישראלית ניתן גם ביטוי לפרשנויות זרות. כך, למשל, לצד כותרת ראשית שאמרה "נאצר קורא להמשך המאבק נגד ישראל", ניתן גם ביטוי לגרסת "הניו יורק טיימס", לפיה "נאצר וחוסין הכירו בצורך להתפשר עם ישראל", מעריב, 31.8.67.
27. גלבר, הדרך להחלטת האו"ם 242, עמ' 454.
28. ראובן פדהצור, ניצחון המבוכה: מדיניות ממשלת אשכול בשטחים לאחר מלחמת ששת הימים, עמ' 113, ביתן, תל אביב, 1996; שליים, קיר הברזל, עמ' 255-256.
29. גלבר, הדרך להחלטת האו"ם 242, עמ' 456.
30. Gershom Gorenberg, "Accidental Empire: Israel and the Birth of the Settlements, 1967-1977", New York, *TIME Books*, 2006; פדהצור, ניצחון המבוכה, עמ' 102-123.
31. "Resolution 242 (1967) of 22 November 1967". <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCRes242%281967%29.pdf>

- .31 Dean Rusk, *As I Saw It*, New York, Norton, 1990, p. 389
- .32 Yoram Meital, *Egypt's Struggle for Peace*, Gainesville, Florida UP, 1997, p. 54
- .33 Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume XXIII, Arab-Israeli Dispute 1969–1972, Editorial Note, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v23/d73>
- .34 Meital, *Egypt's Struggle for Peace*, p. 67
- .35 הודעת ממשלה, 22.12.69; מעריב, 23.12.69
- .36 Riad, *Struggle for Peace*, p. 143
- .37 לתיעוד אירועים אלה ראו "מפסיקים לירות ומתחילים לדבר" – קבלת תוכנית רוג'רס וסיוס מלחמת ההתשה", אה"מ, <https://catalog.archives.gov/chapter/rogers-plan-attribution-war>
- .38 יואב גלבר, רהב: דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים, 1970–1973, עמ' 100, דביר, מודיעין, 2021.
- .39 יעקבי, כחוט השערה, עמ' 61–64.
- .40 "Middle East Pessimism", *New York Times*, 28.12.70, p. 30
<https://www.nytimes.com/1970/12/28/archives/middle-east-pessimism.html>
- .41 בוימפלד, קפיצה למים הקרים, עמ' 144–153.
- .42 Meital, *Egypt's Struggle for Peace*, p. 87
- .43 בוימפלד, קפיצה למים הקרים, עמ' 131–132, על בסיס מברקים של משרד החוץ על שיחות ריאד. ריאד עצמו הזכיר את שיחותיו בפרז' וברומא (Riad, *The Struggle for Peace*, p. 183), אך נמנע מלציין את תוכנן.
- .44 בוימפלד, קפיצה למים הקרים, עמ' 214–215.
- .45 הרצל שפיר, מלחמת יום הכיפורים – מבט שונה, עמ' 40–41, מודן, בן שזן, 2020; גלבר, רהב, עמ' 101–102.
- .46 גזית, תהליך השלום, עמ' 81–82; בוימפלד, קפיצה למים הקרים, עמ' 157. עם זאת, בספר המשותף עם חגי צורף, בוימפלד לא חזר על הביקורת והבלטי, כאחד ההסברים לה, את הערכת אנשי אמ"ן מחקר, לפיה מטרת היוזמה היא להעניק לסאדאת מרחב תמרון ולסבך את ישראל (צורף ובויםפלד, כאשר ייפתחו הארכיונים, עמ' 59).
- .47 יוסי ביילין, מהחולה עד ז'נבה, עמ' 162, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2004; יעקבי, כחוט השערה, עמ' 86–87; מנקוביץ, תגובת מדינות ליוזמת שלום, עמ' 131–133.
- .48 משה שמש, "יוזמת סאדאת מפברואר 1971: הזדמנות שהוחמצה", עמ' 14–17, מבט מל"ם, גיליון 67, נובמבר 2013. <https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=99941486#17.3076.4.fitwidth>
- .49 משה ששון, ללא שולחן עגול: המשאים ומתנים לשלום, עדות ולקחים, 1979–1919, עמ' 64, מעריב, אור יהודה, 2004; דן כבלי, חלומות והזדמנויות שהוחמצו, 1967–1973, עמ' 88, כרמל, ירושלים, 2002.
- .50 שמיר, מצרים בהנהגת סאדאת, עמ' 92–95; יורם מיטל, "אנואר א-סאדאת ומלחמת אוקטובר", בתוך יוסי גולדשטיין (עורך), מנהיגות בעתות מלחמה, עמ' 211–220, 215–216, משרד הביטחון, תל אביב, 2008.
- .51 Riad, *The Struggle for Peace*, p. 189; Anwar Sadat, In *Search of Identity*, New York, Harper & Row, 1978, p. 298
- .52 חגי צורף (עורך), גולדה מאיר, הרביעית בראשי הממשלה: מבחר תעודות ומבואות מפרקי חייה (1978–1898), עמ' 356, אה"מ, ירושלים, 2016.
- .53 שפיר, מלחמת יום הכיפורים – מבט שונה, עמ' 41.
- .54 ביילין, מחירו של איחוד, עמ' 122.

55. לטקסט המלא של דברי סאדאת ופרוטוקול הישיבה ראו נספח א' – הישיבה ההיסטורית החשובה ביותר (ב'24.10.72) – מתוך ספרו של אדמירל מחמוד פהמי, *דף מההיסטוריה, זיכרונות לוואא' ימי מחמוד פהמי, מפקד חיל הים ושר התעבורה הימית – תרגום מערבית: יצחק ורדי, עריכה מקצועית: גואטה שלמה, אתר המרכז למלחמת יום הכיפורים, מרס 2023* <https://archive.kippur-center.org/arab-sources/24.10.72-meeting.pdf>
56. על כך חזר סאדאת כמה פעמים בדיון שנערך ב'24 באוקטובר.
57. <https://israeled.org/resources/documents/transcript-secret-talks-egyptian-national-security-hafez-ismail-us-national-security-adviser-henry-kissinger>
- לדיווח הפרטני ביותר על השיחות ראו בוימפלד, *קפיצה למים הקרים, עמ' 894-907*. לדיווחים נוספים ראו, קיפניס, 1973, עמ' 47-54; וונטיק ושלום, *מלחמת יום הכיפורים, עמ' 221-225*.
58. מוחמד חאפז איסמעיל, *הביטחון הלאומי של מצרים בעידן האתגרים, קהיר, מרכז אל-אהארם לתרגומים ולפרסום, 1987, עמ' 248, 263, 265*.
59. בר-יוסף, *בין מלחמה לשלום, עמ' 133*.
60. אורי בר-יוסף, *התאוששות: זה"ל במבחן מלחמת יום הכיפורים, עמ' 95-98*, דביר, מודיעין, 2023.
61. "פרטיכל סטנוגרפי של התייעצות בבית ראש הממשלה". ירושלים, אה"מ, 18.4.73. <https://www.archives.gov.il/ISA-PMO-StateDocumentsDep-001nw9i-product-page/2410417>
62. "פרטיכל סטנוגרפי של התייעצות בבית ראש הממשלה". ירושלים, אה"מ, עמ' 15-20.
63. למרות זאת, לדעת יגאל קיפניס, גלילי, בניגוד לעמדתם של גולדה ודיין, "נשמע ממש מנדנד שכדאי לקבל את המתווה של קיסניג'ר" (יזהר באר, ריאיון עם יגאל קיפניס, הארץ, 24.11.2022). זו, בלשון המעטה, דעה מוודה. כל תפיסת עולמו של גלילי מאז 1967 היתה נצית לא פחות משל גולדה מאיר וביטוי אופייני לעמדותיו ניתן בדיון המדיני במרכז המפלגה במרס 1971: "צריך להבין שמי שאומר חזרה לגבול הבינלאומי או אל הקווים של 4 ביוני 1967 או אל הגבול המנדטורי, מלמד שהוא מוכן להדוף את ישראל מרמת הגולן, להדוף אותנו מהתנחלויות בבקעת הירדן, לשוב אל חלוקתה של ירושלים, להחזיר את שארם א שייך לשלטון אחר, אשר אין בו כדי לערוב לחופש השיט, ולהשאיר את עזה בשלטון לא עברי, אשר עלול להפוך אותה למרכז מאוד מסוכן לעצם קיומה של מדינת ישראל" (ביילין, *מחירו של איחוד, עמ' 121-122*). גם בדיון ב'18 באפריל גלילי לא אמר דבר על כך שיש לשנות עמדות כדי למנוע מלחמה. נהפוך הוא. מדבריו עלה בכרור שאינו מציע זאת וכל שדרש הוא לקבל מהממשלה מנדט מחדש למדיניות הזו. בתוך כמה חודשים הוא ינסח את המסמך הקרוי על שמו לקראת הבחירות לכנסת ה'8 ובו יקבע מפורשות כי מפלגת העבודה תחתור בהסכם שלום "לגבולות בני-הגנה שיבטיחו לישראל אפשרות להתגונן בייעילות נגד מתקפה צבאית או מזימת הסגר" (מדינת ישראל, מסמכי הממשלה, "מצע המפלגה, מסמך גלילי 1973", אה"מ, <https://www.archives.gov.il/ISA-PMO-PrimeMinisterBureau-000wirs>). קבלת המסמך התפרשה, ובצדק, כניצחון האגף הנצי במפלגה, סללה את הדרך להקמת העיר ימית בפתחת רפיח, והביאה להתפטרות מזכיר המפלגה, לובה אליאב, שנחשב ליונה צחורה.
64. *TIME*, 30 July, 1973.
65. ריאיון הנרי קיסניג'ר לרונן ברגמן ולאורי בר-יוסף, ניו יורק 19.1.2019, המרכז למלחמת יום הכיפורים <https://kippur-center.org/%d7%9c%d7%9c%d7%90-%d7%a7%d7%98%d7%92%d7%95%d7%a8%d7%99%d7%94/%d7%a8%d7%90%d7%99%d7%95%d7%9f-%d7%91%d7%9c%d7%a2%d7%93%d7%99-%d7%a2%d7%9d-%d7%93%d7%a8-%d7%94%d7%a0%d7%a8%d7%99-%d7%a7%d7%99%d7%a1%d7%99%d7%a0%d7%92%d7%a8>
66. הנרי קיסניג'ר, *שנותי בבית הלבן* (תרגם אהרן אמיר), עמ' 611, מעריב, תל אביב, 1980.